



Einkenni og meðferð nauðgunarmála sem bárust lögreglu á árunum
2008 og 2009

- Samantekt á helstu niðurstöðum -

Apríl 2013

Hér verður skýrt frá helstu niðurstöðum rannsóknar um einkenni og meðferð nauðgunarmála innan réttarkerfisins sem unnin er við EDDU – öndvegissetur við Háskóla Íslands í samstarfi við innanríkisráðuneytið. Um er að ræða samantekt á helstu niðurstöðum en skýrsla með öllum niðurstöðum rannsóknarinnar verður birt í heild sinni í byrjun maí 2013.

Rannsóknin er unnin í kjölfar samráðsfunda um meðferð nauðgunarmála í innanríkisráðuneytinu á árunum 2010 og 2011 með þátttöku fræðimanna og fulltrúa stofnana og félagasamtaka sem koma að meðferð kynferðisbrota. Þar kom fram skýr vilji, innan sem utan réttarkerfisins, til að rannsaka frekar einkenni nauðgunarmála sem og meðferð nauðgunarmála í réttarkerfinu.

Rannsóknin tók til tveggja þátta: Í fyrsta lagi að greina helstu einkenni þeirra nauðgunarmála sem berast lögreglu til rannsóknar. Í öðru lagi að kanna hvað einkennir málin eftir því hvernig afgreiðslu þau hlutu hjá lögreglu og ríkissaksóknara, þ.e. annars vegar þau mál þar sem lögregla hætti rannsókn máls eða sendi til ríkissaksóknara, og hins vegar þau mál sem ríkissaksóknari felldi niður eða leiddu til ákæru. Í þágu rannsóknarinnar veitti Persónuvernd ríkissaksóknara og öllum lögregluembættum landsins heimild til miðlunar á upplýsingum um nauðgunarmál sem tilkynnt voru til lögreglunnar á tímabilinu 2008-2009 (nr. 2012/675).

Rannsóknin er unnin af Hildi Fjólu Antonsdóttur, mann- og kynjafræðingi, og Þorbjörgu Sigríði Gunnlaugsdóttur, lögfræðingi, með aðstoð Maríönnu Þórðardóttur, mastersnema í Lýðheilsuvísindum.

Rannsakendur hafa notið aðstoðar ráðgjafahóps við undirbúning rannsóknarinnar og eru honum færðar bestu þakkir fyrir veitta aðstoð og góð ráð. Í hópnum sátu: Róbert Spanó, prófessor og deildarforseti lagadeildar Háskóla Íslands, dr. Hildigunnur Ólafsdóttir, afbrotafræðingur og einn höfunda *Skýrslu Nauðgunarmálanefndar* (1989), Annadís G. Rúdólfssdóttir, doktor í félagsálfræði og rannsakandi hjá EDDU – öndvegissetri við Háskóla Íslands, Halla Gunnarsdóttir, aðstoðarmaður innanríkisráðherra, Brynhildur Flóvenz, dósent við lagadeild Háskóla Íslands, dr. Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, prófessor við Menntavísindasvið Háskóla Íslands, Maj-Britt Martinussen, saksóknari og aðalrannsakandi *Voldtægt der anmeldes* (2009) og Liz Kelly, prófessor og forstöðumaður Woman Abuse Studies Unit við London Metropolitan University. Rannsakendur hafa einnig notið aðstoðar Auðar Magndísar Leiknisdóttur og Guðnýjar Bergþóru Tryggvadóttur hjá Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands við gerð greiningarlykils og tölfræðilega úrvinnslu.

Rannsakendur þakka embætti ríkissaksóknara, lögregluembættum landsins og ríkislögreglustjóra fyrir veitta aðstoð og þá sérstaklega Sigríði Friðjónsdóttur, ríkissaksóknara, Jennýju Heiðu Björnsdóttur, skrifstofustjóra hjá ríkissaksóknara, Sólrúnu Guðmundsdóttur, ritara hjá embætti ríkissaksóknara, Sigríði Hjaltested, aðstoðarsaksóknara hjá lögreglustjóranum á höfuðborgarsvæðinu, og Guðbjörgu S. Bergsdóttur, félagsfræðingi hjá mannauðs- og tölfraeðideild embættis ríkislögreglustjóra.

Rannsóknin er styrkt af Norræna sakfræðiráðinu, Mannréttindasjóði innanríkisráðuneytisins og innanríkisráðherra.

Efnisyfirlit

INNGANGUR.....	6
Aðferðafræði og tölfræðiúrvinnsla	6
Gagnasafn	7
EINKENNI MÁLANNA.....	8
Fjöldi mála.....	8
Flest brot tilkynnt um helgar.....	8
Einkenni á gerendum í nauðgunarmálum.....	8
Ungir karlar	8
Einkenni á brotapolum í nauðgunarmálum	9
Ungar stúlkur.....	9
Tengsl á milli brotþola og sakborninga	10
Hversdagslegur aðdragandi brota.....	11
Brotavettvangur	12
Áfengisneysla gerenda og þolenda	12
Verknaðaraðferðir gerenda	13
Viðbrögð og mótspyrna þolenda	15
Áverkar brotþola	15
Áhrif kláms	16
Einkenni málanna - samantekt.....	16
MÁLSMEÐFERÐ.....	18
Rannsókn málanna og rannsóknargögn.....	19
Yfirheyrsla sakborninga.....	22
Handtökur	23
Ástæður þess að lögregla hætti rannsókn mála	23
Samanburður á einkennum mála við afgreiðslu hjá lögreglu	25
Afgreiðslu mála á landsbyggðinni og höfuðborgarsvæðinu	27
Verknaðarstund	27
Sakborningar af erlendu þjóðerni	27
Viðbrögð brotþola og áverkar	28

Mikilvægir þættir í lögreglurannsóknum	30
Aldursmunur sakborninga og brotþola	30
Rökstuðningur ríkissaksóknara fyrir niðurfellingum mála	30
Samanburður á einkennum mála við málsmeðferð hjá ríkissaksóknara	32
Brot tilkynnt samdægurs.....	34
Réttarlæknisfræðileg skoðun á brotþola og gögn um andlegar afleiðingar brots.....	34
Aldur sakborninga, andleg heilsa og misnotkun áfengis/vímuefna	35
Áfengisneysla brotþola.....	36
Sáðfall sakborninga	37
Málsmeðferð fyrir dómstólum.....	37
Málsmeðferð - samantekt.....	38

INNGANGUR

Til grundvallar rannsókninni liggja allar tilkynntar nauðganir sem bárust lögregluembættum á landsvísu á árunum 2008 og 2009 og heimfærð voru undir 194. gr. almennra hegningarlaga nr. 19/1940.¹ Markmið rannsóknarinnar er að svara eftirfarandi spurningum: 1) Hvað einkennir þau nauðgunarmál sem berast lögreglu til rannsókna? 2) Hvað einkennir málin eftir því hvernig afgreiðslu þau hlutu hjá lögreglu og ríkissaksóknara, þ.e. annars vegar þau mál þar sem lögregla hætti rannsókn máls eða vísaði til ríkissaksóknara, og hins vegar þau mál sem ríkissaksóknari felldi niður eða gaf út ákæru.

Greindar voru allar lögregluskýrslur sem lágu til grundvallar lögreglurannsókn málanna sem og rökstuðningur ríkissaksóknara í þeim málum sem felld voru niður. Í þessari samantekt verður gerð grein fyrir helstu niðurstöðum rannsóknarinnar sem lúta að einkennum sakborninga, brotaþola sem og atvikum og aðstæðum við hin kærðu brot. Jafnframt verður gerð grein fyrir því hvað einkennir annars vegar þau mál sem lögfræðingar hjá lögreglu hætta rannsókn í eða vísa áfram til ríkissaksóknara og hins vegar þau mál sem ríkissaksóknari fellir niður eða gefur út ákæru í. Samantekt þessi geymir því helstu niðurstöður rannsóknarinnar en skýrsla með öllum niðurstöðum hennar verður birt í heild sinni í byrjun maí 2013.

Til grundvallar liggja að mestu leyti frásagnir brotaþola af atvikum mála í lögregluskýrslum. Hér á eftir verður vísað til brotaþola í kvenkyni og sakborninga í karlkyni af þeirri ástæðu að nánast allir brotaþolar í málunum eru konur eða stúlkur, eins og fram kom í samantekt um einkenni málanna, og sakborningar voru í öllum tilvikum karlar eða drengir.

Mikilvægt er að hafa í huga að ekki eru öll brot tilkynnt til lögreglu. Hér er því fjallað um einkenni nauðgana eins og þau birtast í lögregluskýrslum og öðrum gögnum við rannsókn mála hjá lögreglu en varast ber að álykta um að þau einkenni eigi við um allar nauðganir.

Aðferðafræði og tölfræðiúrvinnsla

Til að svara rannsóknarspurningum voru málgögn í nauðgunarmálum sem bárust lögreglu á árunum 2008 og 2009 innihaldsgreind (*e. content analysis*). Með innihaldsgreiningunni var texta í ofangreindum

¹ 194. gr. hgl. nr. 19/1940. Hver sem hefur samræði eða önnur kynferðismök við mann með því að beita ofbeldi, hótunum eða annars konar ólögumætri nauðung gerist sekur um nauðgun og skal sæta fangelsi ekki skemur en 1 ár og allt að 16 árum. Til ofbeldis telst svipting sjálfræðis með innilokun, lyfjum eða öðrum sambærilegum hætti.

Það telst einnig nauðgun og varðar sömu refsingu og mælt er fyrir um í 1. mgr. að notfæra sér geðsjúkdóm eða aðra andlega fötlun manns til þess að hafa við hann samræði eða önnur kynferðismök, eða þannig er ástatt um hann að öðru leyti að hann getur ekki spornað við verknaðinum eða skilið þýðingu hans.

gögnum breytt í tölfræðileg gögn. Þróaður var sérstakur greiningarlykill², eða eins konar spurningalisti, og var hvert mál lesið og innihald málanna kóðað samkvæmt greiningarlyklinum á þar til gerð eyðublöð. Við skráningu og úrvinnslu gagnanna var notast við tölfræðiforritið *Statistical Package for the Social Science (SPSS)*.

Í þessari samantekt verður að mestu leyti gerð grein fyrir niðurstöðum með lýsandi tölfræði. Til þess aftur á móti að gera grein fyrir tengslum breyta voru notuð kí-kvaðratpróf til að álykta um hvort tölfræðilega marktækur munur væri á milli afgreiðslu mála hjá lögreglu annars vegar og afgreiðslu ríkissaksóknara hins vegar. Notast var við marktektarkröfuna $p=0,05$, þ.e. að unnt sé að segja með 95% vissu að munur á afgreiðslu mála sé ekki kominn til vegna tilviljunar. Einnig voru notuð t-próf til að kanna hvort munur á milli meðaltals ólíkra hópa væri marktækur, þá var miðast við marktektarkröfuna $p=0,05$ eins og í kí-kvaðratprófunum.

Gagnasafn

Gagnasafnið samsvarar þeim málum sem á umræddu tímabili voru skráð inn í miðlægan gagnagrunn lögreglunnar (LÖKE). Lögreglukerfið LÖKE er notað af öllum lögregluembættum landsins og rekið af Ríkislögreglustjóra. Alls voru málin 182 en 176 mál lágu til grundvallar rannsókninni, þar sem sex þeirra voru ekki kóðuð af eftirfarandi ástæðum: Rangar skráningar (3); engar upplýsingar voru um atvik og alls óvíst hvort brot átti sér stað (1); mál þar sem íslensk lögregluþyriföld komu að rannsókn kærðra brota sem áttu sér stað erlendis (2). Að auki voru 11 mál til viðbótar skilgreind sem vafamál og þau tekin úr gagnasafninu, eða 6,7% málanna. Þessi 11 mál voru skilgreind sem vafamál af nokkrum ástæðum, t.d. eftir að í ljós kom að tilkynningar til lögreglu voru ekki á rökum reistar og í nokkrum málum til viðbótar hafði þriðji aðili tilkynnt mál til lögreglu en við rannsókn málsins kom í ljós að um misskilning var að ræða. Ákært var í einu máli vegna rangra sakagifta fyrir nauðgun á rannsóknartímabilinu en sýknað var í málinu. Í gagnasafninu, sem niðurstöðurnar voru unnar upp úr, eru því alls 165 mál. Þessi 165 mál samsvara hinsvegar 189 skráðum færslum í SPSS forritinu þar sem svo hagaði til að í 14 málum voru skráðir gerendur og þolendur fleiri en einn, og í tveimur málum var um sama þolanda og geranda að ræða þar sem þannig háttaði til að tvö ólík brot áttu sér stað á ólíkum stað og tíma.

² Við gerð greiningarlykils var byggt á sambærilegum rannsóknum, t.a.m. dönsku rannsókninni *Voldtægt der anmeldes* frá árinu 2009, þar sem rannsökuð voru afdrif kærða nauðgana í Danmörku á árunum 2000 til 2002.

EINKENNI MÁLANNA

Fjöldi mála

Lögregluembættin höfðu til meðferðar 189 mál á árunum 2008 og 2009. Mála fjöldinn samsvarar að meðaltali 29,8 nauðgunarmálum á hverja 100.000 íbúa fyrir hvort ár. Lítil munur var á fjölda tilkynnta nauðgana á höfuðborgarsvæðinu og landsbyggð miðað við íbúafjölda.

Flest brot tilkynnt um helgar

Flestar tilkynningar til lögreglunnar bárust um helgar en alls bárust 63% tilkynninga frá föstudegi til sunnudags. Brotin voru flest framin að næturlagi og undir morgun um helgar, en alls áttu 61% brotanna sér stað á laugardegi eða sunnudegi. Flest brotin (69%) voru framin á milli kl. 00:00 og 09:00. Oftast leitaði brotþoli sjálf til lögreglu, eða í 38% mála, en í tæpum þriðjungi mála (29%) tilkynntu foreldrar brotþola eða félagsmálayfirvöld, þá oft barnaverndaryfirvöld, um brotin.

Einkenni á gerendum í nauðgunarmálum

Í öllum málunum nema einu voru gerendur karlar eða drengir og í 71% málanna voru gerendur íslenskir. Erlendir gerendur voru 23% og flestir þeirra voru evrópskir, eða alls í 14% mála. Í 6% mála kom ekki fram hvort gerendur væru íslenskir eða erlendir.

Ungir karlar

Í töflu 1 má sjá að flestir gerendur voru á aldrinum 18-29 ára. Helmingur þeirra var 25 ára og yngri þó svo að meðalaldur hafi verið 29 ár. Aldursdreifingin var mikil en yngsti gerandi var 12 ára en sá elsti 68 ára. Alls voru 13 gerendur (7%) undir 18 ára aldri og því börn að lögum³, þar af voru sex gerendur 14 ára og yngri og því ósakhæfir sökum aldurs.⁴

³ 3. gr. barnaverndarlaga nr. 80/2002. Með börnum er í lögum þessum átt við einstaklinga yngri en 18 ára.

⁴ 14. gr. hgl. nr. 19/1940. Eigi skal manni refsað fyrir verknað, er hann hefur framið áður en hann varð 15 ára gamall.

Tafla 1: Aldur sakborninga þegar hið kærða brot var framið*

	Fjöldi brota	Hundraðshluti		
14 ára og yngri	6	3,2		
15 -17 ára	7	3,7		
18 - 19 ára	24	12,7		
20-24 ára	35	18,5		
25-29 ára	24	12,7		
30-34 ára	17	9		
35-39 ára	10	5,3		
40-44 ára	9	4,8		
45-49 ára	9	4,8		
50 ára og eldri	12	6,3		
Alls	153	81		
Upplýsingar vantar	36	19		
Alls	189	100		
				Aldur
			Meðalaldur:	28,8
			Miðtala aldurs:	25
			Aldursbil:	12 – 68 ár

* Í sumum tilfellum voru sakborningar kærðir fyrir ítrekuð brot sem áttu sér stað yfir lengra tímabil eða allt að nokkrum árum. Í þeim tilvikum var miðað við aldur gerenda þegar brotin hófust að sögn brotþola.

Einkenni á brotþolum í nauðgunarmálum

Nánast allir brotþolar voru konur eða stúlkur, eða 98% en í 2% málanna, eða fjórum málum, voru brotþolar karlar eða drengir. Flestir brotþolar voru íslenskar konur eða 88% en í 5% mála kom ekki fram með skýrum hætti hvort þjóðerni þeirra var íslenskt eða erlent. Alls voru 7% brotþola konur af erlendu þjóðerni.

Ungar stúlkur

Ungur aldur brotþola var áberandi en eins og sjá má í töflu 2 voru flestar þeirra á aldrinum 14 ára og yngri til 24 ára. Helmingur brotþola var 19 ára og yngri en meðalaldur þeirra var 22 ár. Aldursdreifingin var þó mjög mikil eða allt frá 3 ára stúlkubarni til 61 árs gamallar konu. Hátt hlutfall brotþola var undir 18 ára aldri, eða rúm 40%, og teljast því börn samkvæmt lögum. Þá voru 16% brotþola yngri en 15 ára en refsivert er að hafa samræði eða önnur kynferðismök við barn yngra en 15 ára.⁵ Þegar hlutföll

⁵ 202. gr. hgl. nr. 19/1940. Hver sem hefur samræði eða önnur kynferðismök við barn, yngra en 15 ára, skal sæta fangelsi ekki skemur en 1 ár og allt að 16 árum. Lækka má refsingu eða láta hana falla niður, ef gerandi og þolandi eru á svipuðum aldri og proskastigi.

Önnur kynferðisleg áreitni en sú sem greinir í 1. mgr. varðar fangelsi allt að 6 árum.

Hver sem með blekkingum, gjöfum eða á annan hátt tælir barn yngra en 18 ára til samræðis eða annarra kynferðismaka skal sæta fangelsi allt að 4 árum.

Hver sem með samskiptum á netinu, annarri upplýsinga- eða fjarskiptatækni eða með öðrum hætti mælir sér mót við barn yngra en 15 ára í því skyni að hafa við barnið samræði eða önnur kynferðismök eða til að áreita það kynferðislega á annan hátt skal sæta fangelsi allt að 2 árum.

gerenda og brotþola undir 20 ára aldri eru borin saman má sjá að sakborningar undir 20 ára aldri voru 27% en brotþolar undir tvítugu voru aftur á móti helmingi fleiri eða 52%. Ungur aldur brotþola og aldursmunur á milli þeirra og sakborninga var því einkennandi fyrir málin sem gefur til kynna aðstöðu- og þroskamun á milli aðila.

Tafla 2: Aldur brotþola þegar hið kærða brot var framið*

	Fjöldi brota	Hundraðshluti	
14 ára og yngri	30	15,9	
15 -17 ára	46	24,3	
18 - 19 ára	23	12,2	
20-24 ára	38	20,1	
25-29 ára	13	6,9	
30-34 ára	17	9	
35-39 ára	8	4,2	
40-44 ára	4	2,1	Aldur
45-49 ára	5	2,6	Meðalaldur: 22,08 ár
50 ára og eldri	3	1,6	Miðtala aldurs: 19 ár
Alls	187	98,9	Aldursbil: 3-61 árs
Upplýsingar vantar	2	1,1	
Alls	189	100	

* Í sumum tilfellum var um að ræða ítrekuð brot sem áttu sér stað yfir lengra tímabil eða allt að nokkrum árum. Í þeim tilvikum var miðað við aldur brotþola þegar brotin hófust að hennar sögn.

Tengsl á milli brotþola og sakborninga

Í töflu 3 má sjá hvaða tengsl voru á milli brotþola og sakborninga. Í tæplega helmingi málanna þekktust aðilar lítið eða ekkert. Í um fjórðungi málanna, eða 24% mála, hafði brotþoli fyrst kynnst sakborningi innan 24 stunda áður en brotið átti sér stað. Þá höfðu aðilar oft kynnst eða tekið tal saman í tengslum við skemmtanahald, svo sem á skemmtistöðum eða í samkvæmum í heimahúsum. Til viðbótar voru tengslin iðulega ekki mikil í þeim 5% mála þar sem brotþolar og sakborningar höfðu kynnst í gegnum internetið. Í 15% mála þekktust aðilar aftur á móti ekkert. Í rúmlega helmingi málanna var þó um meiri tengsl að ræða. Stærsti einstaki hópur gerenda voru vinir eða kunningjar brotþola, eða í 37% mála. Sjaldgæft var að sakborningur væri fyrrverandi eða núverandi kærasti eða sambýlismaður eða einungis í 7% mála. Enn sjaldgæfara var að sakborningur væri fjölskyldumeðlimur, eða einungis í 3% mála. Brotþolar þekktu gerendur því lítið eða ekkert í tæplega helmingi mála en í um helmingi mála voru mun meiri tengsl á milli aðila, þó þau væru vissulega mismikil eftir málum.

Tafla 3: Tengsl brotþola við sakborning

	Fjöldi brota	Hundraðshluti
Þekktust ekki	29	15,3
Ný kynni (kynntust innan 24 stunda fyrir brot)	45	23,8
Kunningi eða vinur	70	37,1
Kynntust í gegnum internetið	9	4,8
Yfirmaður eða samstarfsmaður	6	3,2
Fyrirverandi kærasti eða sambýlismaður	5	2,6
Núverandi kærasti eða sambýlismaður	8	4,2
Fjölskyldumeðlimur	6	3,2
Kynntust með öðrum hætti	8	4,2
Kemur ekki fram	3	1,6
Alls	189	100,0

Þegar gögnin voru greind út frá þjóðerni sakborninga og tengslum aðila kom í ljós að í þeim málum þar sem gerendur voru af erlendu þjóðerni þekktust aðilar ekki í 20% mála. Aftur á móti var hlutfall þeirra mála þar sem engin tengsl voru á milli aðila aðeins 11% í þeim málum þar sem gerendur voru íslenskir. Af því má ráða að í þeim málum þar sem aðilar þekktust ekki voru gerendur um helmingi oftari útlendingar.

Hversdagslegur aðdragandi brota

Í nánast öllum málunum höfðu brotþolar og sakborningar verið í einhverjum samskiptum áður en brotið var framið. Í um fjórðungi mála, eða 26% mála, hittust aðilar á skemmtistað eða fyrir utan skemmtistað. Samskipti geranda og þolanda hófust þó oftast inni á heimilum málsaðila, eða í 38% málanna, og þá oft í tengslum við skemmtanahald. Þegar kannað var á hvers heimili samskiptin byrjuðu þá var það ýmist á heimili geranda (16%), heimili þriðja aðila (11%), heimili þolanda (9%), eða þá að aðilar voru sambýlisfólk og samskipti hófust því á heimili þeirra beggja (3%). Einnig var nokkuð algengt að kærði hafði boðið brotþola bílfar en þannig var málum háttað í 11% málanna.

Í aðeins 6% málanna var enginn undanfari að brotinu, það er að segja engin samskipti voru á milli aðila áður en brotið var framið. Í þeim málum voru nokkur dæmi þess að óþekktur karlmaður réðst fyrirvaralaust á konu, dró hana afsíðis og nauðgaði henni. Svonefndar árásarnauðganir, þar sem ráðist var á konur án þess að nokkur samskipti hefðu átt sér stað á milli brotþola og geranda áður, voru því fáar í gögnum lögreglu á rannsóknartímabilinu.

Brotavettvangur

Í langflestum tilvikum, eða 78% mála, var brotavettvangur innandyra og langsamlega oftast á heimili annars hvors aðilans, sem kemur heim og saman við þá staðreynd að oftast voru fyrir hendi einhver tengsl á milli geranda og þolenda. Í 61% mála var brotavettvangur heimili málsaðila, og þá oftast heimili gerenda (31%), en einnig heimili þolenda (15%), heimili þriðja aðila (12%) eða beggja (3%). Algengasti brotavettvangur nauðgana í gögnum lögreglu á rannsóknartímabilinu var því heimilið. Nokkur brotanna voru einnig framin í bíl (11%) en mjög lítt hluti brota var framinn í húsasundum (5%), eða á tjaldstæðum (2%). Afar fá brot höfðu verið framin í tengslum við útihátíðir.

Tafla 4: Brotavettvangur

	Fjöldi	Hundraðshluti
Heimili sakbornings	58	30,7
Heimili brotþola	29	15,3
Heimili þriðja aðila	23	12,2
Í bíl sakbornings eða þriðja aðila	20	10,6
Á eða fyrir utan skemmtun, skemmtistað	14	7,4
Hótelherbergi	13	6,9
Utandyra í þéttbýli	9	4,8
Sameiginlegt heimili brþ. og sakbornings	5	2,6
Tjaldstæði, útihátíð	4	2,1
Vistheimili, heimavist, meðferðarstofnun	3	1,6
Annað	10	5,3
Kemur ekki fram	1	0,5
Alls	189	100,0

Áfengisneysla gerenda og þolenda

Mjög stór hluti brota var áfengistengdur eða í 62% tilvika hjá brotþola og 40% tilvika hjá gerendum. Upplýsingar um neyslu gerenda lágu þó sjaldnar fyrir, eða í 139 málum af 189. Af þeim málum þar sem upplýsingar um áfengisneyslu gerenda lágu fyrir voru 55% gerenda undir áhrifum áfengis eða annarra vímuefna. Í tíunda hverju máli voru brotþolar rænulausar þegar brotið var gegn þeim. Afar fá mál voru aftur á móti vímuefnatengd, en þó má hér hafa í huga að mögulega kunni gerendur og þolendur að forðast að ræða um neyslu ólöglegra vímuefna hjá lögreglu. Nokkrir brotþolar (5%) töldu að þeim hefði verið byrðuð ólyfjan og nefndu þann grun sinn en aldrei hefur tekist að greina leifar af svokölluðum nauðgunarlyfjum í blóðsýnum þolenda kynferðisbrota á Íslandi. Athygli vekur að aðeins í 11% mála var hvorugur aðili undir áhrifum. Af þessu má ráða að brotin voru mjög tengd áfengisneyslu.

Tafla 5: Neysla sakbornings og brotaþola

	Hundraðshluti		
	Kærðu	Brotaþolar	(Fj.) %
Höfðu neytt áfengis	40,2	62,4	(189) 100%
Höfðu neytt ólöglegra vímuefna/geðlyfja í misnotkunarskyni	6,3	4,8	(189) 100%
Höfðu hvorki neytt áfengis né ólögl. vímuefna/geðlyfja í misnotkunarskyni	21,2	24,3	(189) 100%
Telja að sér hafi verið byrjað lyfjum	--	4,8	(189) 100%
Annað*	2,1	5,8	(189) 100%
Upplýsingar vantar	34,4	5,3	(189) 100%

*Í flokknum „annað“ voru mál þar sem um var að ræða fleiri en eitt kært brot og voru þau ýmist áfengistengd eða ekki. Einnig voru tvö mál þar sem kærði neitaði sök og kannaðist ekki við að hafa verið á staðnum þegar brotið var framið.

Upplýsingar um áfengis- og vímuefnaneyslu hinna allra yngstu brotaþola voru sérstaklega greindar. Af þeim 30 málum þar sem brotaþolar voru 14 ára og yngri voru 20 brotaþolar hvorki undir áhrifum áfengis né vímuefna, en ein stúlka var undir einhverjum áhrifum og sex stúlkanna voru undir mjög miklum áhrifum. Upplýsingar um neyslu gerenda á aldrinum 14 ára og yngri lágu einungis fyrir í tveimur málum þar sem hvorugur þeirra var undir áhrifum.

Af 46 stúlkum á aldrinum 15-17 ára voru 17 þeirra undir mjög miklum áhrifum áfengis eða annarra vímuefna (37%) og fjórar stúlkur (9%) voru rænulausar þegar brotið var gegn þeim. Til viðbótar voru átta stúlkur undir einhverjum áhrifum (17%). Í 12 málum voru brotaþolar aftur á móti ekki undir neinum áhrifum (26%). Af þessu má sjá að 63% brotaþola á aldrinum 15-17 ára voru undir áhrifum áfengis eða vímuefna þegar brotið var gegn þeim.

Einungis var um að ræða sjö sakborninga á sama aldursbili, þ.e. á aldrinum 15-17 ára. Þegar sambærilegar upplýsingar voru greindar fyrir þann hóp kemur í ljós að fjórir þeirra voru ekki undir neinum áhrifum en einn var undir einhverjum áhrifum. Ekki lágu fyrir upplýsingar um neyslu gerenda í tveimur málanna.

Verknaðaraðferðir gerenda

Verknaðaraðferðir gerenda voru greindar eins og þeim var lýst í frásögnum brotaþola í lögregluskýrslum. Gerendur beittu ólíkum aðferðum og oft var valdbeiting þeirra samsett úr mismunandi þáttum. Við flokkun á valdbeitingu gerenda lá til grundvallar að varpa ljósi á hve miklu valdi var beitt sem og af hvaða tagi það var.

Í 39% mála beittu gerendur líkamlegu afli til að ná fram vilja sínum gegn brotaþola. Þessi mál skiptust þannig að í 14% mála beittu gerendur líkamlegu ofbeldi eða ógnuðu brotaþola með vopni. Með ofbeldi er átt við að gerandi ýmist barði, kýldi eða sparkaði í brotaþola. Í 23% mála beitti gerandi

brotapola annarri og vægari líkamlegri valdbeitingu, en að ofan er lýst, til dæmis dró, ýtti, hrinti, hélt eða togaði í brotapolu. Í tveimur málum til viðbótar (1%) beittu gerendur jafnframt frelsissviptingu samfara ofbeldi eða líkamlegri valdbeitingu til að brjóta gegn þolendum.

Tafla 6: Í hverju fólst valdbeitingin samkvæmt brotapolu?

	Fjöldi	Hundraðshluti
Frelsissherðing ásamt líkamlegri valdbeitingu eða ofbeldi	2	1,1
Ofbeldi (berja, kýla, sparka) eða notkun á vopni	27	14,3
Líkamleg valdbeiting (ýta, draga, hrinda, halda fastri, toga)*	44	23,3
Rænulaus, nánast rænulaus (man lítið), og/eða vaknar upp við samræði	50	26,5
Hótanir**	5	2,6
Aðstæður***	39	20,6
Kynferðisleg misnotkun á barni	6	3,2
Annað	8	4,2
Kemur ekki fram.	8	3,2
Alls	189	100

*Líkamleg valdbeiting, þar af einnig: brotapolar ungir, eða 13-17 ára (19); hótanir (7); gerendur ókunnugir (5); brotapolu keyrð á afskekkt svæði (3).

**Hótanir, þar af einnig: brotapolu keyrð á afskekkt svæði (2); andlegt ofbeldi í parasambandi (2); gerandi með þekktu brotasögu (1).

***Aðstæður: ungur aldur brotapola, eða á aldrinum 13-17 ára, ásamt því að gerandi var mun eldri (13); fleiri en einn gerandi (9)⁶, brotapolu hafði áður verið beitt kynferðislegu ofbeldi og/eða var í viðkvæmri stöðu vegna andlegs heilsufars eða neyslu (6); brotapolu var mjög ung, eða 13-14 ára, og/eða var ekið á afvikinn stað (10); gerandi með þekktu brotasögu (1).

Í um fjórðungi mála, eða 27% mála, misnotuðu gerendur sér algjört rænuleysi brotapola eða að brotapolar voru undir of miklum áhrifum áfengis eða annarra vímuefna til að geta spornað við verknaðinum. Í þeim tilvikum var algengt að brotapolar lýstu því hjá lögreglu að þær myndu lítið eftir atvikum eða að þær hefðu vaknað upp við að verið væri að brjóta gegn þeim.

Í um fimmtungi mála, eða 21% mála, einkenndist brotið helst af aðstöðumun aðila. Til að mynda var nokkuð um að brotapolu væri mjög ung og áttaði sig illa á því sem gerst hafði. Þá var einnig algengt að gerandi bryti gegn brotapolu í krafti aldurs- og þroskamunar og þá voru einnig nokkur mál þar sem gerendur voru fleiri en einn. Fleiri dæmi um aðstöðumun voru til dæmis að gerendur keyrðu brotapolu á afvikinn stað þar sem þær fundu til öryggisleysis eða þá að brotapolar höfðu verið beittar kynferðisofbeldi áður og/eða voru í viðkvæmri stöðu vegna andlegs heilsufars eða vímuefnaneyslu. Í einstaka málum skýrðu brotapolar jafnframt frá því að þær vissu til þess að gerendur væru með brotasögu sem þær upplifðu ógnvekjandi í sjálfu sér. Í sex málum voru brotapolar börn að aldri, á aldrinum 3-12 ára, og lýstu því að þær hefði ekki fyllilega skilið þýðingu verknaðarins fyrr en síðar.

⁶ Hér er átt við að í málunum voru alls níu gerendur en málin voru alls fjögur og um 2-4 gerendur að ræða í hverju máli.

Í um 3% mála var helsta einkenni verknaðaraðferðar gerenda að hóta brotapolu kynferðisofbeldi eða líkamlegu ofbeldi. Gerendur beittu þó samskonar hótunum í fleiri málum, eða alls 24 málum, en í tveimur þeirra greindu brotapolar frá annars konar hótunum, sem í báðum tilfellum lutu að því að kærðu myndu koma því til leiðar að brotapolunum, sem höfðu erlent ríkisfang, yrði vísað úr landi.

Viðbrögð og mótspyrna þolenda

Í töflu 7 má sjá að í rúmlega fjórðungi mála (29%) voru viðbrögð þolenda þau að þær neituðu og mótmæltu gerendum en þegar þær áttuðu sig á að þeir ætluðu ekki að virða neitun þeirra ýmist frusu þær, grétu og báðu gerandann um að hætta. Viðbrögð brotapolu í þessum málum einkenndust því helst af hræðslu þeirra og/eða áfalli. Í allnokkrum málum streittust brotapolar á móti gerendum (21%) og í nokkrum málum til viðbótar sýndu þær virka líkamlega mótspyrnu (16%). Töluvert var um að brotapolar væru mjög ölvaðar og/eða rænulausar og gátu því enga mótspyrnu sýnt, hvorki með orðum né athöfnum (15%).

Tafla 7: Viðbrögð, mótspyrna brotapolu

	Fjöldi brota	Hundraðshluti
Mjög ölvuð / rænulaus: lítil eða engin mótspyrna	28	14,8
Neitaði, fraus, grét	54	28,6
Streittist á móti	40	21,2
Virk líkamleg mótspyrna	30	15,9
Annað	18	9,5
Kemur ekki fram	19	10,1
Alls	189	100,0

Áverkar brotapolu

Í um helmingi mála höfðu brotapolar leitað lækniástoðar í kjölfar þess að brotið var gegn þeim. Vottorð vegna réttarlæknisfræðilegrar skoðunar lá fyrir í 47% mála. Í 5% málanna lágu fyrir önnur læknisvottorð þar sem brotapolar höfðu farið í lækni skoðun, t.d. hjá heimilislækni. Sjáanlegir áverkar samkvæmt læknisvottorði voru til staðar í um helmingi tilvika eða 56 málum. Algengustu líkamlegu áverkar á brotapolum voru yfirborðsáverkar, þ.e. marblettir, skrámur, rispur, bólgur og eymsli. Einnig var nokkuð um áverka á og við kynfæri og endaparm. Alvarlegir líkamlegir áverkar, eins og skurðir, blæðingar eða beinbrot, voru hinsvegar afar sjaldgæfir. Þegar þau mál voru greind eftir alvarleika líkamlegra áverka voru áverkarnir töluverðir eða meiriháttar í 22 málum en minniháttar í 34 málum.

Áhrif kláms

Greina mátti nokkuð skýr áhrif kláms í að minnsta kosti 19% mála. Í sumum málum var klámefni beinlínis hluti af brotinu þannig að gerandi horfði á klám á meðan hann braut gegn brotapolu. Í öðrum málum voru bein áhrif kláms með þeim hætti að gerendur notuðu orðfæri eða hátterni sem eru einkennandi fyrir klámiðnaðinn. Einnig einkenndust nokkur mál af endaparmsnauðgunum og hópnauðgunum og í sumum þeirra mála má ætla að gæti áhrifa kláms. Einnig má benda á að í nýlegri rannsókn Agnesar Gísladóttur og fl. (2011) mátti sjá fjölgun mála vegna endaparms- og hópnauðgana samkvæmt komuskýrslum hjá Neyðarmóttöku fyrir þolendur kynferðisofbeldis á milli tímabilana 1998-2002 og 2003-2007, sem kann að gefa vísbendingu um aukin áhrif kláms í kynferðisofbeldi.⁷

Einkenni málanna - samantekt

Hér hafa verið reifaðar nokkrar af helstu niðurstöðum rannsóknar á einkennum nauðgunarmála í lögregluskýrslum á árunum 2008 og 2009. Sérstaða rannsóknarinnar felst meðal annars í því að gögnin sem liggja til grundvallar greiningunni eru gögn allra tilkynntra mála sem bárust lögreglu á landsvísu á tveggja ára tímabili. Af þeirri ástæðu ættu niðurstöðurnar að geta gefið gleggri sýn á einkennum málanna, en ef eingöngu væri stuðst við dóma sem eru mun færri en þau mál sem lögregla hefur fengið til rannsóknar.

Eitt helsta einkenni málanna var að brotapolar í málunum voru ungar konur og oftast ungar stúlkur undir 18 ára sem eru börn að lögum. Stærsti hluti gerenda var aftur á móti ungir karlar á aldrinum 18 – 29 ára. Gefur þessi aldursmunur til kynna að mörg málanna einkennast af þó nokkrum þroska- og aðstöðumun. Bæði brotapolar og gerendur voru í langflestum tilfellum íslensk en þó var hlutfall erlendra gerenda töluvert hátt. Þegar tölur um hlutfall erlendra gerenda eru greindar kann það að hafa áhrif að þau mál einkenndust fremur af því að brotapolu og gerandi þekktust ekki en þau mál þar sem báðir aðilar voru íslenskir. Mögulega eru brotapolar líklegri til að leggja fram kærú á hendur geranda sem þær þekkja ekki en á hendur þeim sem standa þeim nær.

Brotapolar þekktu gerendur lítið eða ekkert í tæplega helmingi málanna en í um helmingi málanna var um fjölskyldu-, vina- eða kunningjatengsl að ræða. Í langflestum málanna var einhver aðdragandi að brotinu þar sem aðilar hófu gjarnan samskipti inni á heimilum eða á skemmtistöðum. Brotavettvangur var oftast heimili málsaðila og þá oftast á heimili gerenda og brotin áttu sér oftast stað á milli kl. 00.00 og 09.00 um helgar. Mjög stór hluti brotanna var jafnframt áfengistengdur.

⁷ Gísladóttir A, Guðmundsdóttir B, Guðmundsdóttir R, Jónsdóttir E, Guðjónsdóttir GR, Kristjánsson M, et al. „Increased attendance rates and altered characteristics of sexual violence“. *Acta Obstet Gynecol Scand* 2012; 91:134-142.

Í stórum hluta málanna beittu gerendur líkamlegu afli til að ná fram vilja sínum. Í um fjórðungi málanna misnotuðu gerendur sér rænuleysi brotþola og því var ekki um líkamlega valdbeitingu að ræða. Í um fimmtungi málanna einkenndist valdbeitingin þó helst af aðstöðumun aðila.

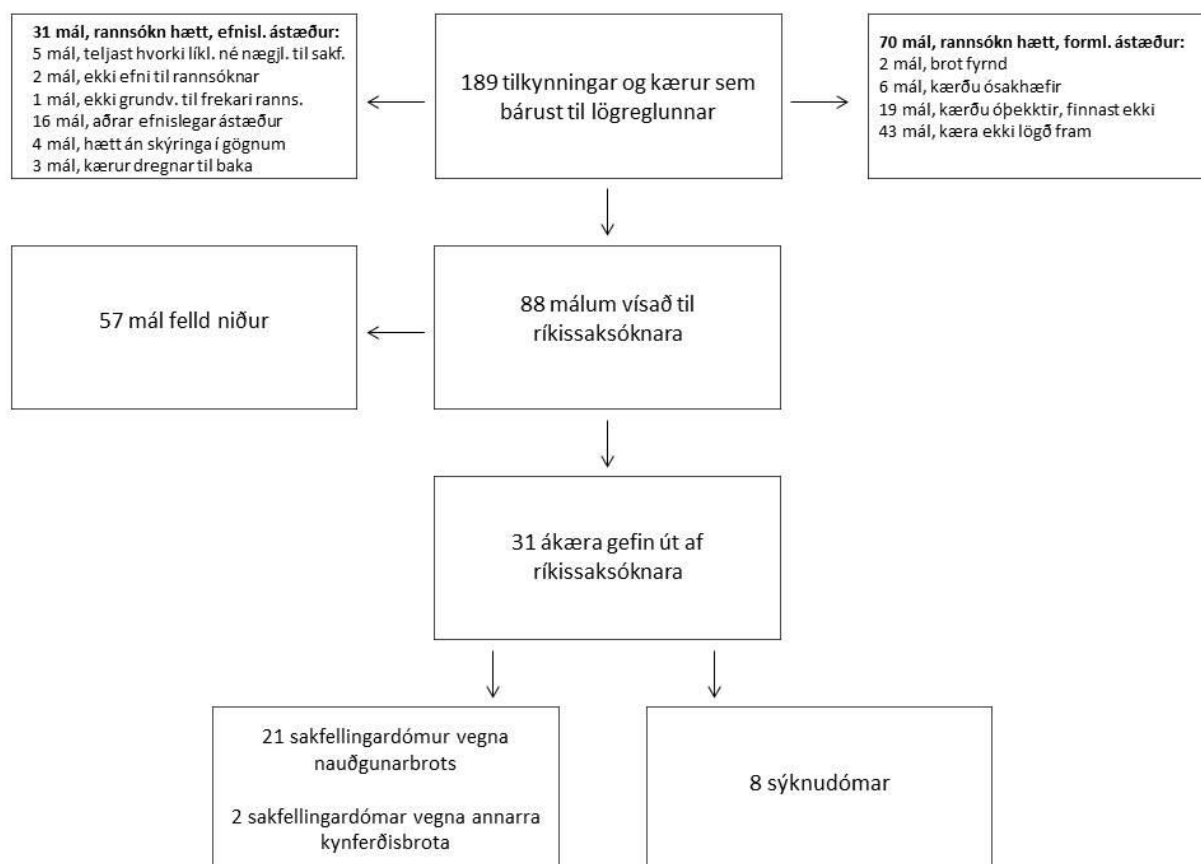
Viðbrögð eða mótspyrna brotþola einkenndist oft af því að þær mótmæltu gerendunum. Þegar gerendur virtu mótmæli þeirra aftur á móti að vettugi þá einkenndust viðbrögð brotþola af hræðslu og/eða áfalli og þær sýndu í kjölfarið enga líkamlega mótspyrnu. Í hluta mála streittust brotþolar á móti og í nokkrum málum viðhöfðu þær virka líkamlega mótspyrnu. Í hluta mála gátu þær þó ekki komið neinum vörnum við sökum ölvunar eða rænuleysis. Við umfjöllun um viðbrögð brotþola þarf að hafa í huga ungan aldur þeirra sem og þann aldursmun á milli aðila sem einkenndi málin, en einnig að brotþolar voru iðulega nokkuð eða mjög drukknar.

Brotþolar gengust undir læknisskoðun í kjölfar brotsins í um helmingi mála. Algengustu líkamlegu áverkar á brotþolum voru yfirborðsáverkar en alvarlegir líkamlegir áverkar, eins og skurðir, blæðingar eða beinbrot, voru hinsvegar afar sjaldgæfir.

MÁLSMEDFERÐ

Myndin hér fyrir neðan sýnir afgreiðslu málanna og á hvaða stigi málunum lauk. Alls var rannsókn hætt hjá lögreglu í 101 máli, eða 53,4% mála. Ástæðum þess að rannsókn mála var hætt má skipta í tvo hluta. Annars vegar mál þar sem lögregla hætti rannsókn mála af formlegum ástæðum, svo sem að brotin voru fyrnd, sakborningar voru ósakhæfir, brotþoli kærði ekki brotið eða sakborningar voru óþekktir og/eða fundust ekki. Hins vegar voru mál þar sem lögregla ákvað að hætta rannsókn af efnislegum ástæðum sem greina mátti í gögnum lögreglu, ýmist í bréfum til brotþola eða í greinargerðum sem lágu fyrir í gögnum málsins. Lögregla hætti rannsókn í málum á grundvelli eftirfarandi efnislegra ástæðna: Mál töldust hvorki líkleg né nægjanleg til sakfellis, lögregla taldi ekki efni til að hefja rannsókn, lögregla taldi ekki grundvöll til þess að halda rannsókn máls áfram og að lokum aðrar efnislegar ástæður, sjá nánari umfjöllun um það síðar. Í nokkrum málum var ekki að finna ástæðu fyrir því að rannsókn var hætt í gögnum málanna. Þegar hlutfall mála þar sem lögregla hætti rannsókn af efnislegum ástæðum er kannað þá var rannsókn hætt í 31 máli af 119, eða í 26% mála.

Mynd 1: Málsmeðferð



Alls var því 88 málum vísað til meðferðar ríkissaksóknara sbr. 1. mgr. 57. gr. laga um meðferð sakamála nr. 88/2008 (sakamálalaga), eða 46,6% mála.⁸ Af þessum 88 málum sem ríkissaksóknari fékk til meðferðar voru 57 mál felld niður með vísan til 145. gr. sakamálalaga.⁹ Um 64,8% málanna voru því felld niður en ákært var í 31 máli, eða 35,2% mála.

Af því 31 máli sem leiddi til ákæru og fór fyrir dóm var sakfelld fyrir nauðgun og nauðgunartilraun í 21 máli. Sakfellingarhlutfall fyrir nauðgun fyrir dómi var því 66,7% en til viðbótar var sakfelld fyrir önnur vægari kynferðisbrot í tveimur málum, eða í 6,5% mála. Sýknað var fyrir nauðgun og önnur kynferðisbrot í átta málum og sýknuhlutfall fyrir dómi var því 25,8%.

Kannað var hvert heildarsakfellingarhlutfallið var á tímabilinu en þá er um að ræða hlutfall sakfellinga fyrir kynferðisbrot af heildarfjölda kærðra mála þar sem sakborningur var þekktur og sakhæfur og málin ekki fyrnd. Sakfellingarhlutfallið reyndist þá vera 19,3%.

Rannsókn málanna og rannsóknargögn

Markmið lögreglurannsóknar er að afla allra nauðsynlegra gagna til þess að ákæranda sé fært að ákveða að henni lokinni hvort sækja skuli mann til sakar, svo og afla gagna til undirbúnings málsmeðferðar, sbr. 53. gr. sakamálalaga.

Í töflu 8 má sjá hvaða gögn lágu oftast til grundvallar rannsókn málanna en misjafnt var hversu efnismikil málin voru. Kæruskýrsla brotþola lá fyrir í flestum málum, en þá var um að ræða afrit af skýrslutöku sem tekin var upp í hljóð og mynd, eða þá að frásögn brotþola var skráð í skýrslu lögreglu. Í nokkrum málum lá vitnisburður brotþola ekki fyrir en það var í málum þar sem þriðji aðili hafði tilkynnt um brot en kæra var ekki lögð fram af brotþola. Skýrslur með framburði sakbornings, þ.e. afrit af skýrslutöku sem tekin var upp í hljóð og mynd, eða frásögn sakbornings í skýrslu lögreglu lá oftast fyrir. Í þeim málum þar sem framburður sakbornings lá ekki fyrir var um að ræða mál þar sem brotþoli hafði ekki lagt fram kæru eða þá að lögregla hafði ekki fundið gerendur. Auk skýrslu með framburði brotþola og sakbornings voru oftast vitnaskýrslur í málunum. Fjöldi vitnaskýrslna í málum var nokkuð misjafn, eða allt frá engri vitnaskýrslu og upp í sextán talsins, en að meðaltali voru 3,2 vitni í máli.

Tafla 8: Helstu gögn sem lágu fyrir í málunum

⁸ Nú telur lögregla að rannsókn sé lokið og gögn komin fram sem geti leitt til saksóknar og sendir hún ákæranda þá rannsóknargögnin nema lögreglustjóri megi sjálfur höfða mál skv. 1. og 4. mgr. 24. gr. Með rannsóknargögnum sendir lögregla skýrslu um rannsóknina skv. 1. mgr. 56. gr.

⁹ Þegar ákærandi hefur fengið gögn máls í hendur og gengið úr skugga um að rannsókn sé lokið athugar hann hvort sækja skuli sakborning til sakar eða ekki. Ef hann telur það sem fram er komið ekki nægilegt eða líklegt til sakfellis lætur hann við svo búið standa en ella höfðar hann mál á hendur sakborningi skv. 152. gr., sbr. þó 146. gr.

Gögn	Fjöldi	Hundraðshluti
Vitnisburður brotþola (afrit)	114	60,3
Vitnisburður sakbornings (afrit)	89	47,1
Vottorð um réttarlæknisfræðilega skoðun brotþola	87	46,0
Myndir af brotavettvangi	77	40,7
Skýrsla Tæknideildar (lífsýni)	69	36,5
Skýrsla Tæknideildar (myndir)	62	32,8
Vitnisburður brotþola (skv. skýrslu lögreglu)	56	29,6
Vitnisburður sakbornings (skv. skýrslu lögreglu)	50	26,5
Símagögn (t.d. símayfirlit og sms skilaboð)	40	21,2
Skýrsla/bréf sálfræðings eða geðlæknis	33	17,5
Vottorð um líkamsrannsókn á sakborningi	31	16,4
Skýrsla/bréf barnaverndaryfirvalda	30	15,9
Niðurstöður efnagreiningar v. áfengis (brotþoli)	29	15,3
Myndir, hreyfimyndir (t.d. öryggismyndavélar)	29	15,3
Tölvugögn (t.d. MSN og Facebook)	24	12,7
Niðurstöður efnagreiningar v. áfengis (sakborningur)	17	9,0
Skýrsla/bréf læknis	17	9,0
Niðurstöður DNA greiningar	14	7,4
Gögn vegna myndsakbendingar	9	4,8
Gögn vegna leitar að bifreið	9	4,8
Niðurstöður efnagreiningar v. fíkniefna/lyfja (brotþoli)	7	3,7
Farbannskrafa og/eða úrskurður	5	2,6
Niðurstöður efnagreiningar v. fíkniefna/lyfja (sakborningur)	3	1,6
Annað	35	18,5

Önnur algeng gögn við rannsókn nauðgunarmála voru auk þess skýrsla sem greindi frá niðurstöðum úr réttarlæknisfræðilegri skoðun brotþola á Neyðarmóttöku fyrir þolendur kynferðisofbeldis og sakborningar gengust í nokkrum tilfellum undir líkamsrannsókn hjá lögreglu í kjölfar handtöku. Þá lágu oft fyrir myndir sem lögregla tók af brotavettvangi, t.d. íbúð þar sem brotið hafði farið fram, umhverfi ef brotið fór fram utandyra eða innan úr bíl ef brotið var framið inni í bíl.

Símagögn, sem sýndu t.d. yfirlit yfir símtöl og sms-skilaboð, lágu fyrir í um fimmtungi málanna. Tölvugögn lágu einnig fyrir í nokkrum málanna og þá oftast gögn af facebook-síðum eða afrit af MSN-samskiptum.

Þá mátti stundum sjá að lögregla hafði rannsakað upptökur öryggismyndavéla utandyra t.d. í málum þegar óljóst var hvar brotið hafði átt sér stað eða þegar gerandi var óþekktur en ljóst var að hann hafði verið á ákveðnum stað á ákveðnum tíma.

Í nokkrum málum lá fyrir í gögnum lögreglu skýrsla sálfræðings, eða í einstaka máli skýrsla geðlæknis, þar sem ýmist var gerð grein fyrir andlegum afleiðingum brotsins á brotapolu eða andlegri heilsu brotapolu fyrir brotið.

Í málum þar sem lögreglurannsókn hófst í kjölfar tilkynningar frá barnaverndaryfirvöldum voru mál oft tilkynnt bréfleiðis þar sem gerð var grein fyrir ástæðum þess að óskað var eftir rannsókn. Í slíkum bréfum var stundum gerð grein fyrir félagslegri stöðu brotapolu, svo sem að umrædd stúlka væri í viðkvæmri stöðu vegna tiltekinna aðstæðna í lífi hennar á borð við neyslu eða erfiðleika á heimili eða í skóla.

Áfengismagn í blóði var stundum mælt hjá brotapolu og/eða sakborningi í þeim málum sem voru áfengistengd og í málum sem Neyðarmóttaka og/eða lögregla hafði afskipti af mjög skömmu eftir að brotið var framið. Í einstaka málum lágu fyrir niðurstöður efnagreiningar vegna fíkniefna eða lyfja.

Niðurstöður DNA greininga lá einungis fyrir í 14 málum en DNA sýni eru send til útlanda til rannsókna.

Í nokkrum málum lágu fyrir gögn um myndsakbendingar þar sem brotapolar voru beðnar um að skoða myndasafn lögreglu til að kanna hvort þær þekktu gerendur af myndunum. Þessari aðferð var eðli málsins samkvæmt aðeins beitt í þeim málum þar sem gerandi var óþekktur.

Í nokkrum málum til viðbótar lágu fyrir gögn vegna leitar að bifreiðum í eigu sakbornings en þá var oft einnig um að ræða mál þar sem gerendur voru óþekktir. Í einstaka málum lágu fyrir gögn um að ákærvaldið hefði farið fram á farbann fyrir dómi, en í slíkum málum voru sakborningar erlendir og talin hætta á þeir myndu yfirgefa landið, sbr. 1. mgr. 100. gr. sakamálaga.

Við leit að óþekktum gerendum notaðist lögregla við ýmsar aðferðir til að reyna að hafa uppi á þeim, svo sem með því rannsaka upptökur úr öryggismyndavélum, rannsaka símagögn, senda lífssýni í DNA rannsókn, afla upplýsinga úr þjóðskrá eða skrá um bílnúmer, lýsa eftir gerendum og sýna brotapolu myndasafn lögreglu. Rannsóknarvinna lögreglu var því fjölbreytt og mismunandi eftir málum. Í flestum málum vissi brotapolu þó hver sakborningurinn var og brotapolu gat nafngreint hann strax við upphaf rannsókna. Hér verður nú nefnt dæmi um aðgerðir lögreglu við rannsókn máls þar sem gerendur voru óþekktir. Málavaxtalýsingunni hefur verið breytt til að tryggja að málsaðilar þekktist ekki.

Dæmi um lögreglurannsókn

Starfsmenn Neyðarmóttöku hafa samband við lögreglu og tilkynna um kynferðisbrot. Lögregla fer á Neyðarmóttöku og tekur frumskýrslu af konu, sem er af erlendu þjóðerni, sem skýrir frá því að hún hafi fengið far með þremur ókunnugum Íslendingum. Tveir mannanna hafi nauðgað henni í bílnum á ofbeldisfullan hátt á meðan

sá þriðji ók um. Þeir hafi svo hent henni út úr bílnum en konan fannst illa leikin sitjandi á bekk og var lögreglu í kjölfarið gert viðvart um málið. Konan vildi í fyrstu ekki greina frá því sem gerst hafði né kæra brotið en eftir að hafa ráðfært sig við lögreglu ákvað hún að leggja fram kæru. Konan gat litlar upplýsingar veitt um gerendur og þar sem brotþoli var erlend þekkti hún illa til staðháttu. Hún gat að einhverju leyti lýst bíl mannanna og hluta af bílnúmeri, útliti gerenda og nefndi verslunarmiðstöð sem þau höfðu lagt bílnum við á einhverjum tímapunkti. Rannsókn lögreglu miðaði að því að reyna að kortleggja mögulegan brotavettvang byggð á upplýsingum konunnar, finna sakborninga með því að skoða upptökur öryggismyndavéla við verslunarmiðstöðina og ásamt því að leita að umræddri bifreið meðal annars í bílnúmerskrá. Lögregla fann eftir leit samskonar bifreið og var eigandi hennar yfirheyrður en niðurstaðan var sú að hann hefði ekki getað verið þáttakandi í brotinu. Sakborningar málsins fundust ekki þrátt fyrir töluverða rannsóknarvinnu af hálfu lögreglu.

Yfirheyrsla sakborninga

Þegar kannað var hve langur tími leið á milli þess að mál var tilkynnt til lögreglu og þess að sakborningur var yfirheyrður má sjá að af þeim 135¹⁰ málum þar sem upplýsingar um dagsetningar yfirheyrslna lágu fyrir var sakborningur yfirheyrður samdægurs eða daginn eftir í 40,8% þessara mála. Í 19,2% mála var sakborningur yfirheyrður 2-7 dögum síðar og í 40,1% mála var sakborningur yfirheyrður meira en 8 dögum síðar.

Tafla 9: Hve löngu eftir að mál var tilkynnt til lögreglu var sakborningur yfirheyrður

	Fjöldi mála	Hundraðshluti
Samdægurs	41	30,4
Einum degi síðar	14	10,4
2-4 dögum síðar	13	9,6
5-7 dögum síðar	13	9,6
8 dögum til mánuði síðar	26	19,3
Mánuði til hálfu ári síðar	21	15,6
Hálfu ári til 655 dögum síðar	7	5,2
Alls	135	100

Í sumum þeirra mála þar sem sakborningur var yfirheyrður löngu eftir að málið barst til lögreglu var um að ræða mál þar sem erfitt reyndist að finna sakborning og eldri mál, þ.e. mál sem tilkynnt voru til lögreglu töluvert löngu eftir að þau höfðu átt sér stað.

¹⁰ Sakborningar voru yfirheyrðir í 139 málum en við skráningu gagna hjá rannsakendum misfórst að skrá dagsetningar yfirheyrslna í fjórum málum og því liggja eingöngu fyrir upplýsingar um dagsetningar yfirheyrslna í 135 málum.

Handtökur

Handtökum var beitt í þágu rannsóknar í 69 málum, eða 37% mála, en í einu máli til viðbótar var sakborningur þegar í haldi lögreglu vegna annars máls þegar tilkynning um brotið barst. Þegar kannaður var tíminn á milli þess að mál var tilkynnt til lögreglu og handtöku má sjá að í langflestum þessara mála, eða 51 máli, var sakborningur handtekinn samdægurs og í 13 málum var sakborningur handtekinn 1-4 dögum eftir að málið var tilkynnt lögreglu. Í fimm málum fór handtaka fram allt frá 12-69 dögum eftir að lögregla hóf rannsókn málsins.

Ástæður þess að lögregla hætti rannsókn mála

Eins og fjallað var stuttlega um í byrjun þessarar samantektar var ástæðum þess að lögregla hætti rannsókn í málum skipt í tvo hluta, annars vegar formlegar ástæður og hins vegar efnislegar ástæður. Það eru lögfræðingar hjá lögregluembættunum sem taka ákvörðun um hvort hætta skuli rannsókn eða ekki. Formlegar ástæður fyrir því að rannsókn mála var hætt voru í flestum tilvikum vegna þess að brotþoli eða foreldrar brotþola lögðu ekki fram kæru (22,7%) eða þá að gerendur voru óþekktir eða fundust ekki (10,1%). Í nokkrum málum var sakborningur ósakhæfur sökum aldurs (3,2%) eða þá að mál taldist fyrnt (1,1%), eða í alls 4,3% málanna. Sakborningar sem ósakhæfir voru vegna aldurs voru á aldrinum 12-14 ára þegar þeir brutu af sér.

Efnislegar ástæður fyrir því að rannsókn mála var hætt voru að lögregla taldi að ekki væri efni til að hefja rannsókn (1,1%), ekki væri grundvöllur til frekari rannsóknar (0,5%), að málið teldist hvorki líklegt eða nægjanlegt til sakfellis (2,6%) eða þá að rannsókn var hætt án þess að skýringa um það væri að finna í gögnum málsins (2,6%). Í þremur málum dró brotþoli kæru sína til baka og var rannsókn hætt í öllum þeim málum.

Tafla 10: Ástæða þess að lögregla hætti rannsókn mála eða vísaði þeim frá

	Fjöldi	Hlutfall
Formlegar ástæður:		
Málið fyrnt	2	1,1
Sakborningur ósakhæfur	6	3,2
Gerandi óþekktur eða finnst ekki	19	10,1
Málinu ekki fylgt eftir af brotþola, engin kæra	43	22,7
Alls	70	37,1
Efnislegar ástæður		
Ekki efni til að hefja rannsókn	2	1,1
Ekki grundvöllur til frekari rannsóknar	1	0,5
Kæra dregin til baka	3	1,6
Málið telst hvorki líklegt eða nægjanlegt til sakfellingar	5	2,6
Hætt án þess að skýringa sé að finna í gögnum máls	4	2,2
Aðrar efnislegar ástæður fyrir niðurfellingu máls	16	8,5
Alls	31	16,5
Alls	101	53,6
Mál send til ríkissaksóknara	88	46,4
Alls	189	100

Í 16 málum voru aðrar efnislegar skýringar fyrir því að rannsókn máls var hætt hjá lögreglu, en þær má sjá í töflu 11. Í afriti af bréfum til brotþola og/eða greinargerðum lögreglu og lögfræðinga hjá lögreglu má sjá hvaða rök lágu að baki þess að rannsókn mála var hætt og var þá oftast um fleiri en eina ástæðu að ræða.

Tafla 11: Aðrar efnislegar ástæður fyrir því að rannsókn mála var hætt hjá lögreglu

	Tíðni (Fjöldi mála: 16)
Engin vitni	12
Ósannað að sakborningur hefði mátt vita að brotþoli vildi ekki samfarir (ásetningur ósannaður)	8
Sakborningur bar við samþykki brotþola fyrir samræði	6
Sönnunargögn þóttu ekki nægileg	5
Orð á móti orði	5
Framburður vitnis/vitna studdu ekki við frásögn brotþola	5
Ósannað að ölvunarást. brþ. hafi verið með þeim hætti að hún hafi ekki getað spornað við verknaðinum	5
Ósannað að þvingun hefði verið beitt	4
Sakborningur neitaði að samræði hafi átt sér stað	2
Langur tími liðinn frá broti (brot þó ekki fyrnt)	1

Þær ástæður sem oftast voru nefndar voru að engin vitni voru að kærðu broti, ósannað þótti að sakborningur hefði mátt vita að brotaþoli vildi ekki samfarir, þ.e. ásetningur sakbornings þótti ósannaður, að sakborningur bar við að brotaþoli hefði samþykkt að hafa við hann samræði og að um orð á móti orði væri að ræða. Allar lúta þessar ástæður að því að erfitt sé að sanna að brot hafi átt sér stað eða að ásetningur sakbornings hafi staðið til að fremja brot.

Samanburður á einkennum mála við afgreiðslu hjá lögreglu

Eins og fram kom í kafla um tölfræðiúrvinnslu voru notuð kí-kvaðratpróf og t-próf til að álykta um hvort tölfræðilega marktækur munur væri á milli þeirra mála sem lögregla hætti rannsókn og þeirra mála sem vísað var til ríkissaksóknara. Miðað var við 95% vissu ($p < 0,05$). Mikill fjöldi breyta liggur til grundvallar samanburðinum sem nánar verður gerð grein fyrir síðar. Í þessari samantekt verður sjónum að mestu leyti beint að þeim breytum þar sem marktækur munur var á afgreiðslu lögreglu. Eftirfarandi mál voru þó undanskilin þar sem þau voru talin skekkja útreikninga: Mál þar sem kæra lá ekki fyrir en þeim málum var ekki vísað til ríkissaksóknara fyrir utan eitt mál;¹¹ kærumál þar sem gerandi fannst aldrei og voru því ekki fullrannsökuð, mál þar sem kæra var dregin til baka, en engu þeirra var vísað til ríkissaksóknara, mál þar sem kærði játaði við skýrslutöku, en þau mál voru alls fjögur og var öllum vísað áfram til ríkissaksóknara. Eftir standa 108 kærumál, en af þeim hætti lögregla rannsókn í 25 málum og vísaði 83 málum til ríkissaksóknara til ákvörðunar um saksókn.

Sökum þess hve fá mál liggja til grundvallar marktæktarprófunum ber að taka niðurstöðunum með nokkrum fyrirvara en ætla má að þær gefi þó sterkar vísbendingar um hvaða þættir hafa áhrif við afgreiðslu mála.

¹¹ Einu máli var vísað til ríkissaksóknar án þess að fyrir lægi kæra, þar sem myndbandsupptaka lá fyrir í málinu. Málið var fellt niður hjá ríkissaksóknara, sbr. 145. gr. sakamálalaga nr. 88/2008.

Tafla 12: Marktækur munur á málum við afgreiðslu hjá lögreglu

Einkenni málanna, sakborninga og brotaþola	Rannsókn máls hætt	Máli vísað til ríkissaksóknara	Fjöldi	Kí-kvaðrat p-gildi
Málið var tilkynnt (N=108)				
Á landsbyggðinni	12,2%	87,8%	49	5,994
Á höfuðborgarsvæðinu	32,0%	68,0%	59	p<0.05
Hið kærða brot var framið (N=99)				
Á milli kl. 18.00 - 03.00	9,8%	90,2%	41	6,292
Á milli kl. 03.00 - 18.00	31,0%	69,0%	58	p<0.05
(Nákvæma tímasetningu vantar, eða brot ítrekuð = 9)				
Þjóðerni kærðra (N=108)				
Erlendur	3,8%	96,2%	26	7,172
Íslenskur	29,3%	70,7%	82	p<0.01
Viðbrögð brotaþola (N=101)				
Streittist á móti eða veitti virka líkaml mótspyrnu	14,3%	85,7%	49	4,718
Viðhafði ekki líkamlegt viðnám	32,7%	67,3%	52	p<0.05
(Kemur ekki fram eða ítrekuð brot og ólík viðbrögð = 7)				
Áverkar á brotaþola skv. læknisvottorði (N=71)				
Töluverðir eða meiriháttar áverkar	6,7%	93,3%	15	6,53
Minni ákverkar	41,7%	68,3%	24	p<0.05*
Engir sjáanlegir áverkar	18,8%	81,3%	32	
(Fóru ekki í læknisskoðun = 37)				
Handtaka (N=107)				
Já, kærði var handtekinn	11,8%	88,2%	51	7,323
Nei, kærði var ekki handtekinn	33,9%	66,1%	56	p<0.01
(Hafði þegar verið handtekinn vegna annars brots = 1)				

*Reiknað með Yates kí-kvaðrat leiðréttingu þar sem væntitíðni er undir 1 í einhverjum hópanna eða meira en 20% þeirra eru undir 5.

Tafla 13: Marktækur munur á málum við afgreiðslu hjá lögreglu (t-próf)

Einkenni málanna, sakborninga og brotaþola	Rannsókn máls hætt	Máli vísað til ríkissaksóknara	Fjöldi	T-próf p-gildi
Aldursmunur sakbornings og brotaþola (sakborningur eldri en brotaþoli)	2,9 ár	8,0 ár	108	p<0.05
Fjöldi vitna sem lögregla tók skýrslu af	2,1 vitni	5,3 vitni	108	p<0.001

Afgreiðslu mála á landsbyggðinni og höfuðborgarsvæðinu

Marktækur munur var á afgreiðslu mála eftir því hvort þau voru tilkynnt til kynferðisbrotadeildar lögreglunnar á höfuðborgarsvæðinu eða til lögregluembætta á landsbyggðinni. Munurinn felst í því að málum sem voru tilkynnt til lögregluembætta á landsbyggðinni var marktækt oftari vísað til ríkissaksóknara. Hér reyndist munurinn svo mikill að ætla má að verklag lögregluembætta á landsbyggðinni, þegar kemur að ákvörðun um að hætta rannsókn eða vísa máli til ríkissaksóknara, sé með öðrum hætti en lögreglunnar á höfuðborgarsvæðinu. Nánast öllum málum sem kærð voru til lögreglunnar á landsbyggðinni var vísað til ríkissaksóknara.

Verknaðarstund

Brotin voru flest framin að næturlagi og undir morgun um helgar, en alls áttu 61% brotanna sér stað á laugardegi eða sunnudegi, og flest þeirra (69%) voru framin á milli kl. 00:00 og 09:00. Af þeim málum þar sem vitað var um áfengisneyslu og aðra neyslu hjá brotþola og sakborningi voru ýmist bæði eða annað hvort þeirra undir áhrifum áfengis eða annarra vímuefna í 83% málanna. Brotin voru því oftast áfengistengd. Þegar kannaður var munur á afgreiðslu mála eftir því hvenær sólarhringsins brotin voru framin má sjá að mál sem voru framin á milli kl. 18:00 og 03:00 voru marktækt oftari send til ríkissaksóknara en brot sem voru fram milli kl. 03:00 og 18:00. Ein mögulegra skýringa er sú að eftir því sem líður á nóttina eru brotþolar, sakborningar og vitni undir meiri áhrifum áfengis og minni þeirra gloppóttara. Frásagnir þeirra af atvikum í lögregluskýrslum verða af þessum ástæðum oft óskýrari og því erfiðara fyrir lögreglu að henda reiður á hvað nákvæmlega átti sér stað.

Sakborningar af erlendu þjóðerni

Við afgreiðslu mála hjá lögreglu var marktækur munur á afgreiðslu mála eftir því hvort sakborningar voru erlendir eða íslenskir, en málum þar sem sakborningar voru af erlendu þjóðerni var marktækt oftari vísað til ríkissaksóknara. Alls var hlutfall erlendra sakborninga 23% í kærumálum hjá lögreglu sem er nokkuð hátt hlutfall. Þegar hópar sakborninga af erlendu þjóðerni annarsvegar og íslenskir hinsvegar voru greindir nánar kom í ljós nokkur munur á þessum hópum hvað varðar verknaðaraðferðir, mótspyrnu brotþola, fjölda sakborninga í málum, og aðdraganda að broti. Rétt er að geta þess að baki þessum tölum eru fá mál.

Í þeim málum þar sem sakborningar voru af erlendu þjóðerni voru sakborningar og brotþolar ókunnug í 20% mála. Í málum þar sem brotþolar og sakborningar voru ókunnug voru sakborningar aftur á móti íslenskir í aðeins 11% tilfella. Þetta er vert að hafa í huga þar sem lögregla vísaði öllum málum þar

sem aðilar þekktust ekki til ríkissaksóknara. Minni tengsl brotþola og hinna erlendu sakborninga hafa því áhrif að þessu leyti.

Samkvæmt lýsingum brotþola beittu sakborningar af erlendu þjóðerni oftast líkamlegu valdi heldur en íslenskir sakborningar eða 31% á móti 22%, en slíkum málum var einnig oftast vísað til ríkissaksóknara. Tekið skal fram að hér er verið að tala um líkamlega valdbeitingu (þ.e. broti ná fram með því að ýta, hrinda, toga oþh.) en ekki með líkamlegu ofbeldi (þ.e. broti náð fram með því að berja, kýla, sparka). Nánast enginn hlutfallslegur munur var á erlendum og íslenskum sakborningum í þeim málum þar sem þeir beittu brotþola líkamlegu ofbeldi. Brotþolar streittust einnig oftast á móti í málum þar sem sakborningar voru erlendir eða í 54% á móti 39% mála þar sem íslenskir sakborningar áttu í hlut. Málum þar sem brotþoli lýsti mótspyrnu var einnig oftast vísað til ríkissaksóknara en málum þar sem brotþoli hafði ekki veitt neina líkamlega mótspyrnu. Þessi tvö atriði hafa því einnig þýðingu. Sá munur reyndist einnig á verknaðaraðferðum að íslenskir sakborningar misnotuðu oftast rænuleysi brotþola en erlendir, eða í 29% mála á móti 19% mála. Munurinn sést einnig á því að í málum þar sem sakborningar voru íslenskir veittu brotþolar oftast ekkert líkamlegt viðnám, eða 45% á móti 29% mála. Ekki var munur á afgreiðslu mála hjá lögreglu þar sem sakborningar höfðu misnotað sér rænuleysi brotþola og oftast var tekin ákvörðun um að hætta rannsókn í málum þar sem brotþolar veittu ekkert líkamlegt viðnám.

Þá voru erlendir sakborningar fleiri í málum þar sem enginn undanfari hafði verið að brotinu, þ.e. í svonefndum árásarnauðgunum, 14,6% á móti 7,7% en slíkum málum, þ.e. málum þar sem ráðist var á brotþola án nokkurs undanfara, var einnig oftast vísað til ríkissaksóknara. Í þeim málum þar sem gerendur voru fleiri en einn, þ.e. að fleiri en einn gerandi var grunaður um að nauðga sömu konunni, var oftast um að ræða erlenda gerendur. Sakborningar voru erlendir í 20% þessara mála en íslenskir voru 7%.

Nokkur munur var á handtökum í málum þar sem sakborningar voru erlendir, þeir voru handteknir í 50% mála en íslenskir sakborningar í 33% mála. Ríkissaksóknari felldi hins vegar oftast niður mál þar sem sakborningar voru af erlendu þjóðerni.

Viðbrögð brotþola og áverkar

Munur var jafnframt á afgreiðslu mála eftir því hvort brotþolar lýstu því að hafa streist á móti sakborningi eða að hafa veitt líkamlega mótspyrnu en þeim málum var marktækt oftast vísað til ríkissaksóknara en málum þar sem brotþoli lýsti engri líkamlegri mótspyrnu. Sjálfstauðgunarlagaákvæðið veitir skýringar að þessu leyti, en áhersla er lögð á verknaðaraðferðir í 194. gr. hgl. þar sem fjallað er um að nauðgun sé samræði eða önnur kynferðismök sem náist t.d. fram með ofbeldi og hótunum um ofbeldi. Brot sem bera með sér líkamlegt ofbeldi, þar sem gerandi beitir

brotþola ofbeldi og þar sem brotþoli sýnir líkamlega mótspyrnu og þar sem líkamlegir áverkar verða afleiðing verknaðarins falla vel að kröfum ákvæðisins um hvers konar kynferðisbrot skilgreinast sem nauðgun. Þetta kemur heim og saman við það að marktækur munur var á afgreiðslu mála eftir því hvort brotþoli var með sjáanlega áverka samkvæmt læknisvottorði og slíkum málum var því oftast vísað til ríkissaksóknara. Í 2. mgr. 194. gr. hgl. kemur fram að það skuli einnig teljast nauðgun þegar maður hefur samræði eða önnur kynferðismök við annan mann með því að notfæra sér að svo er ástatt um hann að hann getur ekki spornað við verknaðinum eða skilið þýðingu hans. Á þetta reynir helst þar sem brotþoli hefur verið svo ölvuð að hún ekki gat spornað við verknaðinum en slík mál einkennast sjaldnar af líkamlegu ofbeldi, líkamlegri mótspyrnu af hálfu brotþola eða áverkum á brotþola eftir brotið.

Þeim málum þar sem brotþoli var með töluverða eða meiriháttar áverka var oftast vísað til ríkissaksóknara en sama máli gegnir um mál þar sem brotþolar voru ekki með neina sjáanlega áverka. Rannsókn var aftur á móti oftast hætt í málum þar sem um minniháttar áverka var að ræða. Þegar litið var á áverka og meðalaldur brotþola kemur eftirfarandi mynd í ljós.

Tafla 14: Meðalaldur brotþola eftir því hversu miklir áverkar voru og hvort lögregla hætti rannsókn eða vísaði málum áfram til ríkissaksóknara

Áverkar	Meðalaldur brotþola í málum þar sem lögregla hætti rannsókn	Meðalaldur brotþola í málum sem lögregla vísaði til ríkissaksóknara
Töluverðir eða meiriháttar áverkar	(einungis eitt mál)	26,5 ár (14 mál)
Minniháttar áverkar	28 ár (10 mál)	23 ár (14 mál)
Engir sjáanlegir áverkar	28 ár (6 mál)	17 ár (26 mál)

Meðalaldur brotþola í þeim málum sem vísað var til ríkissaksóknara þar sem brotþoli var með töluverða eða meiriháttar áverka samkvæmt læknisvottorði var 26,5 ár, en rannsókn var aðeins hætt í einu þessara mála og þá var ákært af hálfu lögreglu vegna líkamsárásar. Meðalaldur brotþola í þeim málum sem vísað var til ríkissaksóknara þar sem brotþoli var með minniháttar áverka var aftur á móti nokkuð lægri, eða 23 ár, en hann var 28 ár í þeim málum þar sem lögregla hætti rannsókn. Meðalaldur brotþola í þeim málum sem vísað var til ríkissaksóknara þar sem engir sjáanlegir áverkar voru var mun lægri, eða 17 ár, en meðalaldur brotþola í þeim málum þar sem lögregla hætti rannsókn, eða 28 ár. Í málum þar sem brotþolar voru yngri virðist sönnunarstaðan ekki endilega hafa verið talin lakari þó að brotþoli hafi ekki hlotið líkamlega áverka. Í málum eldri brotþola sem vísað var til ríkissaksóknara virtust verknaðaraðferðir hafa verið ofbeldisfullri og meiri áverkar. Hér er þó einnig rétt að árétta að fá mál eru að baki töflunni.

Mikilvægir þættir í lögreglurannsóknnum

Tvö atriði í rannsóknnum lögreglu reyndust marktæk. Mikill munur var á afgreiðslu mála þar sem sakborningar voru handteknir vegna rannsóknar málsins en þeim málum var marktækt oftár vísað til ríkissaksóknara. Almennt er litið svo á að brot sem tilkynnt eru mjög skömmu eftir að þau eru framin séu auðveldari til rannsóknar, t.d. eru framburðir greinargóðir og atvik aðilum enn í fersku minni. Þá aukast einnig möguleikar á því að unnt sé að framkvæma réttarlæknisfræðilega skoðun á brotþola og afla annarra nauðsynlegra sönnunargagna. Brýnir rannsóknarhagsmunir sem krefjast handtöku eru oftár fyrir hendi þegar mál eru tilkynnt mjög skömmu eftir að brot er framið. Því kann að vera að sá munur sem var á afgreislu mála eftir því hvort að sakborningar voru handteknir eða ekki stafi að hluta til af því að í þeim málum þar sem sakborningar voru handteknir höfðu brotin oftár verið tilkynnt skömmu eftir að þau voru framin. Áður hefur verið nefnt að í langflestum málum þar sem handtaka fór fram var sakborningur handtekinn samdægurs eða í 51 máli.

Einnig var marktækur munur á afgreiðslu mála eftir því hve mörg vitni, að undanskildum brotþola, voru yfirheyrð af lögreglu við rannsókn málsins. Meðalfjöldi vitna í málum þar sem lögregla hætti rannsókn var 2,1 vitni á meðan meðalfjöldi vitna í málum sem vísað var til ríkissaksóknara voru 5,3. Eðlilegt er að fleiri vitni séu í þeim málum sem vísað er til ríkissaksóknara. Það gerir að verkum að ákærvaldið hefur nokkur vitni til að byggja mál sitt á og málið þar af leiðandi talið sterkara.

Aldursmunur sakborninga og brotþola

Marktækur munur var á aldursmuni brotþola og sakborninga eftir því hvort lögregla hætti rannsókn eða vísaði málinu til ríkissaksóknara. Mun meiri aldursmunur var á milli aðila í málum sem lögregla vísaði til ríkissaksóknara til ákvörðunar um saksókn eða 8,1 ár en í þeim málum þar sem rannsókn var hætt, eða 2,9 ár. Hér kunna hugmyndir um aðstöðumun að liggja til grundvallar, þ.e. að í þeim málum þar sem aldursmunur er meiri sé þroska- og aðstöðumunur fyrir hendi á milli aðila sem auðveldi sönnunarstöðu ákærvaldsins.

Rökstuðningur ríkissaksóknara fyrir niðurfellingum mála

Kannað var hvaða rökstuðningur lá til grundvallar niðurfellingum mála hjá ríkissaksóknara, eins og hann birtist í bréfum til brotþola og sakbornings. Í bréfi til brotþola eru málavextir reifaðir sem og sönnunarstaða máls. Þá er rökstutt hvers vegna málið þyki ekki nægilegt eða líklegt til sakfellis. Sá rökstuðningur var í umræddum málum alla jafna nokkuð ýtarlegur og tekin voru saman helstu atriði sem gerðu að verkum að málið þótti ekki líklegt eða nægilegt til sakfellis, sbr. 145. gr. sakamálalaganna nr.

88/2008.¹² Þess ber að geta að yfirleitt voru nokkur atriði nefnd sem rök fyrir þeirri niðurstöðu að fella mál niður. Af rökstuðningi málanna mátti ráða að um heildarmat á sönnunarsstöðu þeirra var að ræða að teknu tilliti til nokkurra atriða. Í töflunni má sjá hvaða röksemdir voru oftast nefndar.

Tafla 15: Rökstuðningur ríkissaksóknara fyrir niðurfellingu máls

	Tíðni (Fjöldi mála: 57)	Hlutfall
Sakborningur neitar sök, ber við samþykki brotaþola	23	40,4
Engin vitni	22	38,6
Ekki næg sönnunargögn sem styðja við framburð brotaþola	21	36,8
Orð gegn orði	18	31,6
Framburður vitnis/vitna styðja ekki við frásögn brotaþola	16	28,1
Ósannað að ástand brþ. hafi verið með þeim hætti að brþ. hafi ekki getað spornað við verknaðinum	13	22,8
Óljóst hvenær eða hvernig brotaþoli hlaut áverka	12	21,1
Ósannað að þvingun hafi verið beitt	11	19,3
Ósannað að sakborningur hefði mátt vita að brþ. vildi ekki stunda með honum samfarir (ásetningur ósannaður)	10	17,5
Ekki liggja fyrir gögn sem geta upplýst um atvik málsins	9	15,8
Brotaþoli man atvik óljóst	8	14,0
Framburði vitna ber ekki saman	8	14,0
Langur tími liðinn frá broti	4	7,0
Niðurstöður lífsýna eða DNA rannsókna styðja ekki við frásögn brotaþola	4	7,0
Engir áverkar voru á brotaþola	3	5,3
Ekkert lækisvottorð liggur fyrir í gögnunum	3	5,3
Sakborningur neitar að samræði hafi átt sér stað	3	5,3
Sakborningur ber við minnisleysi	3	5,3
Misræmi í frásögn brotaþola	2	3,5
Annað	14	24,6

Af töflunni má ráða að röksemdir fyrir niðurfellingu voru margvíslegar. Oftast var vísað til þess í rökstuðningi fyrir niðurfellingu máls að sakborningur hefði neitað sök og/eða borið við að brotaþoli hefði samþykkt samræði. Þá var mjög oft vísað til þess að engin vitni væru að brotinu sem gætu borið um atvik máls eða ekki næg sönnunargögn að öðru leyti sem gætu stutt við framburð brotaþola. Algeng rök voru þau að um orð gegn orði væri að ræða, en einnig var nokkuð um að fram kæmi í rökstuðningi að

¹² 145. gr. Þegar ákærandi hefur fengið gögn máls í hendur og gengið úr skugga um að rannsókn sé lokið athugar hann hvort sækja skuli sakborning til sakar eða ekki. Ef hann telur það sem fram er komið ekki nægilegt eða líklegt til sakfellis lætur hann við svo búið standa en ella höfðar hann mál á hendur sakborningi skv. 152. gr., sbr. þó 146. gr.

framburður vitna styddu ekki við frásögn brotþola af atvikum máls, þar sem vitni höfðu borið um ákveðin atvik málsins á annan hátt en brotþoli.

Í áfengistengdum málum var nokkuð um að ósannað teldist að ölvun brotþola hafi verið svo mikil að hún hafi ekki getað spornað við verknaðinum. Í nokkrum málum var talið óljóst hvernig áverkar á brotþola væru tilkomnir. Í sumum málum var talið að ósannað að kærði hefði beitt þvingunum til að ná fram vilja sínum og einnig var talið ósannað í sumum málum að sakborningur hefði mátt vita að brotþoli hefði ekki viljað samfarir með honum, það er að segja að ásetningur sakbornings væri ósannaður. Þá voru nokkur mál felld niður meðal annars með vísan til þess að ekki lægju fyrir næg gögn sem upplýst gætu um atvik málsins og einnig voru mál felld niður með vísan til þess að brotþoli mundi illa atvik máls. Rökstuðningur ríkissaksóknara var eins og áður hefur verið nefnt oftast margþættur og um heildarmat á sönnunarstöðu að ræða.

Samanburður á einkennum mála við málsmeðferð hjá ríkissaksóknara

Eins og fram kom í kafla um tölfræðiúrvinnslu voru notuð kí-kvaðratpróf og t-próf til að álykta um hvort tölfræðilega marktækur munur væri á milli þeirra mála sem ríkissaksóknari felldi niður eða ákærði í á rannsóknartímabilinu. Miðað var við 95% vissu ($p < 0,05$). Mikill fjöldi breyta liggur til grundvallar samanburðinum en í þessari samantekt verður sjónum að mestu leyti beint að þeim breytum þar sem marktækur munur var á afgreiðslu ríkissaksóknara á málum.

Ástæða er til að áréttta að taka ber þessum niðurstöðum með nokkrum fyrirvara sökum þess hve fá mál liggja til grundvallar marktæktarprófunum. Einnig er rétt að áréttta að mismargar breytur voru í einstökum þáttum marktæktarprófsins. Þó má ætla að niðurstöðurnar gefi sterkar vísbendingar um hvaða þættir skipti máli við afgreiðslu mála.

Lögfræðingar lögreglu vísuðu 88 málum til ríkissaksóknara til ákvörðunar um saksókn. Fjögur mál, þar sem játning sakbornings lá fyrir, voru ekki höfð með í prófunum þar sem ætla má að þau skekki útreikninga. Eitt mál til viðbótar var undanskilið prófunum þar sem málið var nokkuð sérstakt, en því máli hafði verið vísað til ríkissaksóknara þrátt fyrir að engin kæra lægi fyrir í málinu þar sem myndbandsupptaka var í málinu. Málið var felld niður þar sem myndbandsupptakan var ekki talin færa sönnur á að nauðgun hefði átt sér stað. Eftir standa því 83 mál sem eru til umfjöllunar hér með tilliti til þess hver málalok þeirra urðu.

Tafla 16: Marktækur munur á málum við afgreiðslu ríkissaksóknara

Einkenni málanna, sakbornings og brotaþola	Ríkissaksóknari felldi mál niður	Ríkissaksóknari gaf út ákæru	Fjöldi	Kí-kvaðrat p-gildi
Hvenær barst málið til lögreglu (N=83)				
Samdægurs	53,3%	46,7%	30	4,278
Síðar	75,5%	24,5%	53	p<0.05
Sakborningur hafði sáðfall (N=49)				
Já	37,5%	70,6%	24	4,864
Nei	62,5%	29,4%	25	p<0.05
(Upplýsingar ekki til staðar = 34)				
Kærði á við geðræn eða félagsleg vandamál að stríða og/eða misnotar áfengi eða önnur vímuefni (N=70)				
Já	31,8%	68,2%	22	20,110
Nei	85,4%	14,6%	48	p<0.001
(Upplýsingar ekki til staðar = 13)				
Brþ. var undir áhrifum áf. eða vímuef. þegar brotið var framið (N=78)				
Já	80,4%	19,6%	56	11,539
Nei	40,9%	59,1%	22	p<0.005
(Upplýsingar ekki til staðar, eða ítrekuð brot = 5)				
Gekkst brotaþoli undir réttarlæknisfræðilega skoðun (N=83)				
Já	58,5%	41,5%	53	5,387
Nei	83,3%	16,7%	30	p<0.05
Brotaþoli leitaði til sálfræðings/geðlæknis í kjölfar brotsins (N=83)				
Já	44,7%	55,3%	38	16,503
Nei	86,7%	13,3%	45	p<0.001
Handtaka (N=82)				
Já, kærði var handtekinn	57,8%	42,2%	45	5,092
Nei, kærði var ekki handtekinn	81,1%	18,9%	37	p<0.05
(Hafði þegar verið handtekinn vegna annars brots = 1)				

Tafla 17: Marktækur munur á málum við afgreiðslu ríkissaksóknara (t-próf)

	Ríkissaksóknari felldi mál niður	Ríkissaksóknari gaf út ákæru	Fjöldi	T-próf p-gildi
				3,128
Meðalaldur sakborninga (Ítrekuð brot yfir langt tímabil = 1)	25,9 ár	32,9 ár	82	p<0.005
				-3,314
Meðaltími sem leið á milli þess að mál var tilkynnt og skýrslutöku sakbornings*	34 dagar	8 dagar	77	p<0.01

* Öll gildi utan 6 mála: Skráning misfórst = 4. Útlagar=2, þ.e. annars vegar eitt mál þar sem tími á milli þess að mál barst og tekin var skýrsla af sakborningi var 307 dagar og hins vegar 561 dagar.

Brot tilkynnt samdægurs

Í töflunni hér að neðan má sjá hve langur tími leið á milli þess að hið kærða brot var framið og hvenær það barst til lögreglu í þeim 88 málum sem lögregla vísaði til ríkissaksóknara. Rúmlega þriðjungur brotanna, eða 35%, bárust lögreglu innan sólarhrings og 16% til viðbótar innan 1-3 daga. Alls barst því rúmur helmingur málanna til lögreglu innan þriggja daga. Aðeins 13,6% málanna höfðu verið tilkynnt meira en mánuði eftir að þau voru framin. Elsta brotið sem kært var hafði átt sér stað um 6 árum áður.

Tafla 18: Tímalengd frá broti til þess að mál var tilkynnt til lögreglu í málum sem vísað var til ríkissaksóknara

Tími	Fjöldi brota	Hlutfall
Innan sólarhrings	31	35,2
1-3 dagar	14	15,9
4-30 dagar	21	23,9
1-6 mánuðir	7	8,0
6-12 mánuðir	4	4,5
Meira en ári síðar	1	1,1
Óþekkt / Ítrekuð brot	10	11,4
Alls	88	100

Mikill munur var á afgreiðslu mála eftir því hvort mál voru tilkynnt lögreglu samdægurs eða síðar, en marktækt oftast var gefin út ákæra í þeim málum sem tilkynnt voru til lögreglu samdægurs en í þeim sem bárust síðar. Munurinn felst aðallega í því að mál sem ekki voru tilkynnt lögreglu samdægurs voru mun oftast felld niður. Þessi niðurstaða helst í hendur við það almenna sjónarmið að möguleikar lögreglu á því að afla nauðsynlegra sönnunargagna séu mestir skömmu eftir að brot er framið. Einnig reyndist marktækur munur á málalokum hjá ríkissaksóknara eftir því hve langur tími leið á milli þess að mál voru tilkynnt til lögreglu og þess að tekin var skýrsla af sakborningi. Í þeim málum þar sem ríkissaksóknari gaf út ákæru höfðu að meðaltali liðið átta dagar en í þeim málum sem felld voru niður höfðu liðið að meðaltali 34 dagar.

Réttarlæknisfræðileg skoðun á brotapolu og gögn um andlegar afleiðingar brots

Marktækt oftast var gefin út ákæra í málum þar sem brotapolu hafði undirgengist réttarlæknisfræðilega skoðun en ekki var mikill munur á málalokum eftir því hve mikla áverka brotapolu hlaut samkvæmt læknisvottorði. Einnig var marktækt oftast ákært í málum þar sem gögn báru með sér að brotapolu leitaði til sálfræðings, eða í sumum tilvikum til geðlæknis, í kjölfar hins kærða brots. Munur á afgreiðslu ríkissaksóknara fólst í því að mun meiri líkur voru á því að mál væru felld niður þar sem ekki voru fyrir

hendi gögn um réttarlæknisfræðilega skoðun á Neyðarmóttöku og ekki lágu fyrir gögn sálfræðinga/geðlækna um afleiðingar brotsins á brotapolu. Hin réttarlæknisfræðilega skoðun sem fram fer á Neyðarmóttöku virðist því hafa þýðingu um framgang mála. Þá virðist faglegt mat sálfræðinga og/eða geðlækna á afleiðingum brotsins fyrir brotapolu geta styrkt sönnunarstöðu máls.

Aldur sakborninga, andleg heilsa og misnotkun áfengis/vímuefna

Þegar málin eru borin saman með tilliti til einkenna sakborninga má sjá að meðalaldur sakborninga í málum sem felld voru niður var 25,9 ár en meðalaldur sakborninga í málum sem leiddu til ákæru var 32,9 ár og er munurinn marktækur. Einnig reyndist munur afgreiðslu mála hjá ríkissaksóknara eftir því hve mikill aldursmunur var á milli brotapolu og sakbornings en meðalaldursmunur á milli aðila var 6,6 ár í málum sem felld voru niður á meðan meðalaldursmunur aðila var 11,1 ár í málum þar sem ákæra var gefin út ($p=0,08$). En munurinn var þó ekki marktækur. Meðalaldursmunur aðila í málum þar sem rannsókn var hætt hjá lögreglu var 2,9 ár en aftur á móti 8,1 ár í málum sem vísað var til ríkissaksóknara og munurinn var marktækur. Aldursmunurinn jókst því eftir því sem málin fóru lengra áleiðis innan kerfisins.

Ríkissaksóknari gaf einnig marktækt oftast út ákæru í málum þar sem kærði átti við geðræn eða félagsleg vandamál að stríða og/eða misnotaði áfengi eða önnur vímuefni og að sama skapi voru mál þar sem sakborningar áttu ekki við slíkan vanda að stríða mun oftast felld niður. Þegar þessir ólíku hópar eru greindir betur út frá öðrum þáttum má sjá að aldur þeirra virðist hafa sterk samverkandi áhrif á þessa breytni við afgreiðslu mála. Meðalaldur þeirra sakborninga sem eiga við vanda að stríða var hærri í þeim málum þar sem ákæra er gefin út en í þeim málum sem felld voru niður og sama máli gegnir um þá sem ekki áttu við slíkan vanda að stríða.

Tafla 19: Meðalaldur sakborninga eftir því hvort þeir áttu við geðrænan eða félagslegan vanda að stríða eða misnotuðu áfengi eða önnur vímuefni, og hvort ríkissaksóknari felldi málin niður eða gaf út ákæru

	Meðalaldur sakborninga í málum sem ríkissaksóknari felldi niður	Meðalaldur sakborninga í málum sem ríkissaksóknari gaf út ákæru í
Á við vanda að stríða	25,2 ár (6 mál)	31,5 ár (15 mál)
Á ekki við vanda að stríða	25,6 ár (41 mál)	35,9 ár (7 mál)

Af þessum 78 sakborningum áttu sjö þeirra sakaferil að baki og höfðu hlotið dóma fyrir brot gegn almennum hegningarlögum áður samkvæmt sakavottorði. Fimm þeirra sem áttu sakaferil að baki áttu við geðrænan/félagslegan vanda að stríða eða misnotuðu áfengi eða önnur vímuefni og var ákært í þeim

málum. Í hinum tveimur málunum áttu sakborningar ekki við slíkan vanda að stríða og var gefin út ákæra í máli annars þeirra en mál hins var fellt niður. Hér kemur því sakaferill til skoðunar.

Af þessum 78 sakborningum sem hér eru til umfjöllunar, breyttu átta þeirra framburði sínum á milli skýrslutaka. Fjórir sakborningar áttu við geðræn eða félagsleg vandamál að stríða eða misnotuðu áfengi eða önnur vímuefni en hinir fjórir áttu ekki við slíkan vanda að stríða. Ríkissaksóknari felldi niður mál þeirra fjögurra sem áttu ekki við slíkan vanda að stríða en hin málin leiddu til ákæru.

Aðrir þættir voru kannaðir. Aðeins í tveimur málum var frelsisskerðing hluti af broti sakborninga, þannig að þeir brutu gegn brotþola með hléum í nokkra klukkutíma og komu í veg fyrir að brotþolar kæmust burt. Í þessum tveimur málum beittu sakborningar brotþola einnig ofbeldi eða líkamlegri valdbeitingu. Sakborningarnar áttu í báðum þessum málum við geðræn/félagsleg vandamál að stríða og voru báðir ákærðir og sakfelldir fyrir brot sín. Alvarlegt eðli brotanna hefur því þýðingu.

Áfengisneysla brotþola

Marktækur munur var á afgreiðslu mála þar sem brotþolar voru undir áhrifum áfengis eða annarra vímuefna þegar brotið var framið, en þau mál voru oftast felld niður. Þegar kannaður var munur á málalokum eftir því hve miklum áhrifum brotþoli sagðist hafa verið var ekki mikill munur á afgreiðslu málanna.

Tafla 20: Hlutfallslegur munur á málum við afgreiðslu ríkissaksóknara eftir því hvort brotþoli var undir áhrifum eða ekki og hve miklum

Áhrif	Mál fellt niður	Ákæra gefin út	Fjöldi
Rænulaus	80,0%	20,0%	10
Undir mjög miklum áhrifum	83,3%	16,7%	30
Undir einhverjum áhrifum	75,0%	25,0%	16
Ekki undir neinum áhrifum	40,90%	59,10%	22

Í rökstuðningi ríkissaksóknara fyrir því að fella niður mál mátti sjá að í 29,8% tilvika kom fram að ekki lægju fyrir gögn sem gætu upplýst um atvik málsins og/eða að brotþoli myndi atvik óljóst, en gjarnan fóru þessar röksemdir saman. Hvorki reyndist munur á málalokum hjá ríkissaksóknara eftir því hvort sakborningar voru undir áfengis- eða vímuefnaáhrifum eða ekki þegar brotið var framið né í þeim málum þar sem þeir voru undir miklum áhrifum.

Sáðfall sakborninga

Munur var á afgreiðslu mála eftir því hvort sakborningur sagðist hafa haft sáðfall eða ekki en marktækt oftast var gefin út ákæra í málum þar sem sakborningur sagðist hafa haft sáðfall. Athygli skal vakin á því að fá mál liggja að baki þessari breytni. Í skýrslu starfshóps ríkissaksóknara um meðferð nauðgunarmála hjá lögreglu og ákærvaldi (2007) er rannsóknarlögreglumönnum bent á að spyrja brotþola um hvort brot hafi verið fullframið sem mögulega kann að leiða til þess að við rannsókn sé leitað svara hjá sakborningi um fullframningu og sáðlát.

Málsmeðferð fyrir dómstólum

Alls var ákært í 31 máli. Af þeim voru 15 þeirra dómtekin í Héraðsdómi Reykjavíkur en 16 voru dómtekin í öðrum héraðsdómum. Af því má sjá að á rannsóknartímabilinu hafði Héraðsdómur Reykjavíkur til meðferðar helming allra nauðgunarmála á landinu, en héraðsdómstólar landsins eru átta talsins.

Sakfelld var fyrir nauðgun í 20 málum, sakfelld var fyrir tilraun til nauðgunar í einu máli og sakfelld var fyrir önnur vægari kynferðisbrot í tveimur málum. Ákærðu voru sýknaðir af nauðgun, sem og öðrum kynferðisbrotum, í átta málum. Í tveimur málum voru ákærðu sakfelldir fyrir önnur brot en kynferðisbrot og í báðum tilvikum var um að ræða áfengislagabrot. Við rannsóknina var að öðru leyti ekki safnað saman upplýsingum um aðra ákæruliði en þá sem lutu að nauðgunum.

Í þeim 20 málum þar sem sakfelld var fyrir nauðgun eða nauðgunartilraun (eitt mál) hlutu ákærðu allt frá 6 mánaða til 8 ára fangelsisdóms í héraðsdómi. Allir dómarnir voru óskilorðsbundnir. Í einu málanna var ákærði dæmdur til að sæta 3 ára öryggisgæslu vegna ósakhæfis. Tveir hinna ákærðu voru sakfelldir fyrir nauðgun gegn tveimur brotþolum. Meðallengd fangelsisdóma var tæp þrjú ár (34,2 mánuðir eða 2,85 ár). Í 11 dómum af 20 voru ákærðu einnig sakfelldir fyrir önnur brot, t.a.m. líkamsárás, kynferðisbrot gegn barni, vörslu á barnaklámi, frelsissviptingu, þjófnað, rán og umferðalagabrot.

Í tveimur málum var sakfelld fyrir önnur vægari kynferðisbrot. Í öðru málinu var sakfelld fyrir brot gegn 204. gr. hgl., þar sem fram kemur að hafi kynferðisbrot gegn barni skv. 201. eða 202. gr. hgl. verið framið í gáleysi um aldur barnsins skuli beita vægari refsingu fyrir brotið.¹³ Dæmd refsing var 8 mánaða skilorðsbundið fangelsi og dæmdar miskabætur voru 400.000 kr. Í hinu málinu var sakfelld fyrir brot gegn 197. gr. hgl., en refsivert er samkvæmt ákvæðinu fyrir starfsmenn tiltekinna stofnana að hafa samræði

¹³ 204. gr. Hafi brot skv. 201. eða 202. gr. verið framið í gáleysi um aldur þess er fyrir broti varð skal beita vægari refsingu að tiltölu sem þó má ekki fara niður fyrir lágmark fangelsis.

við vistmenn.¹⁴ Ákærði var í héraði dæmdur til að sæta 6 mánaða fangelsisvistar, en þar af voru þrjú mánuðir skilorðsbundnir. Ákærði var jafnframt dæmdur til að greiða 250.000 krónur í miskabætur. Í Hæstarétti var refsingin aftur á móti þyngd í 9 mánaða fangelsi en þar af voru 6 mánuðir skilorðsbundnir en miskabætur stóðu óbreyttar.

Tafla 21: Dæmdar miskabætur hjá héraðsdómi og Hæstarétti vegna nauðgunarbrotis

Miskabætur	héraðsdómar	Hæstiréttur
	Fjöldi mála	Fjöldi mála
400.000 kr.	1	0
500.000 kr.	0	1
600.000 kr.	2	3
800.000 kr.	6	4
1.000.000 kr.	4	3
1.200.000 kr.	3	2
1.500.000 kr.	3	0
1.800.000 kr.	1	1
3.000.000 kr.	0	1
3.800.000 kr.	1	0
Alls	21	15

Algengasta dæmda upphæð miskabóta var 800.000 kr. í héraðsdómi sem og í Hæstarétti. Hæsta upphæð sem dæmd var í héraðsdómi var 3.800.000 kr. í máli þar sem sakborningur hafði beitt sambýliskonu sína ítrekuðu líkamlegu og kynferðisofbeldi yfir langan tíma, en Hæstiréttur lækkaði bæturnar niður í 3.000.000 kr. Í því máli var jafnframt dæmd þyngsta refsingin, 8 ára fangelsi.

Málsmeðferð - samantekt

Eins og hér hefur komið fram lauk tæpum fimmtungi nauðgunarmála sem tilkynnt voru til lögreglu með sakfellingu fyrir dómi og var heildarsakfellingarhlutfall á árunum 2008 og 2009 19,3%, ef frá eru tekin mál þar sem sakborningar voru ósakhæfir, mál voru fyrnd, sakborningar fundust ekki og mál sem einungis voru tilkynnt án þess að kæra væri lögð fram. Lögregla hætti rannsókn í 26% mála og vísaði því

¹⁴ 197. gr. Ef umsjónarmaður eða starfsmaður í fangelsi, annarri stofnun á vegum lögreglu, fangelsisyfirvalda eða barnaverndaryfirvalda, geðdeild sjúkrahúss, heimili fyrir andlega fatlað fólk eða annarri slíkrí stofnun hefur samræði eða önnur kynferðismök við vistmann á stofnuninni varðar það fangelsi allt að 4 árum.

74% mála áfram til ríkissaksóknara. Ríkissaksóknari felldi niður 65% mála og ákærði í 35% mála. Fyrir dómi var sýknað í 26% mála fyrir nauðgun eða önnur vægari kynferðisbrot en sakfelld var í 74% mála.¹⁵

Í þeim málum þar sem efnislegar ástæður lágu að baki ákvörðun lögreglu um að hætta rannsókn lutu rökin oftast að því að engin vitni voru að kærðu broti, ósannað þótti að sakborningur hefði mátt vita að brotþoli vildi ekki samfarir, þ.e. ásetningur sakbornings þótti ósannaður, sakborningur bar við að brotþoli hefði samþykkt að hafa við hann samræði, sönnunargögn þóttu ekki nægileg, orð væri á móti orði og framburður vitna styddu ekki frásögn brotþola.

Rannsóknir lögreglu voru greindar og þau gögn sem lágu fyrir í málunum. Algeng gögn í málunum, auk skýrsla af brotþola og sakborningi, voru skýrsla um réttarlæknisfræðilega skoðun brotþola á Neyðarmóttöku, myndir af brotavettvangi, símagögn, tölvugögn, og upptökur úr öryggismyndavélum utandyra. Stundum lá fyrir skýrsla sálfræðings þar sem ýmist var gerð grein fyrir andlegum afleiðingum brotsins á brotþola. Niðurstöður DNA greininga lágu fyrir í 14 málum. Við leit að óþekktum gerendum notaðist lögregla við ýmsar aðferðir til að reyna að hafa uppi á þeim. Brotþolar skoðuðu myndasafn lögreglu, upptökur úr öryggismyndavélum voru rannsakaðar, símagögn voru rannsökuð, notast var við þjóðskrá og gagnagrunn ökutækja bílnúmera, lífssýni voru send í DNA rannsókn og lýst var eftir gerendum á meðal lögreglumanna.

Þegar kannað var hvort munur væri á milli mála eftir því hvort að lögregla hætti rannsókn eða vísaði þeim til ríkissaksóknara var munurinn marktækur um nokkur einkenni málanna. Hvað varðar einkenni sjálfra málanna kom í ljós að málum sem berast til lögreglunnar á landsbyggðinni var marktækt oftast vísað til ríkissaksóknara en málum sem berast til kynferðisbrotadeildar lögreglunnar á höfuðborgarsvæðinu. Ætla má að verklag um ákvörðun um að vísa málum til ríkissaksóknara sé annað þar sem lögreglan á landsbyggðinni vísaði nánast öllum málum sem hún hafði til rannsóknar til ríkissaksóknara. Málum þar sem hið kærða brot hafði átt sér stað á milli kl. 18.00 og 03.00 var oftast vísað til ríkissaksóknara en málum en þar sem brotið hafði átt sér stað á milli kl. 03.00 og 18.00. Þar sem flest kærðra brota áttu sér stað um helgar að næturlagi og flest þeirra eru áfengistengd má ætla að ein sennilegra skýringa sé sú að eftir því sem líður á nóttina eru brotþolar, sakborningar og vitni oft undir meiri áfengisáhrifum, minni þeirra lakara og frásagnir því oft óskýrari og því erfiðara fyrir lögreglu að henda reiður á hvað nákvæmlega átti sér stað sem torveldar rannsókn. Þeir þættir við rannsókn mála sem virðast hafa áhrif á afgreiðslu þeirra eru annars vegar hvort sakborningar voru handteknir eða ekki og af hve mörgum vitnum skýrsla var tekin. Málum þar sem sakborningar voru handteknir var marktækt

¹⁵ Í tveimur málum var ákært fyrir nauðgun en fyrir dómi var sakfelld fyrir annað og vægara kynferðisbrot. Annars vegar var sakfelld fyrir brot gegn 197. gr. hgl. og hinsvegar fyrir brot gegn 204. gr. hgl.

oftar vísað til ríkissaksóknara sem og málum þar sem vitnafjöldi var að meðaltali fimm en meðalfjöldi vitna í málum þar sem lögregla hætti rannsókn var tvö vitni.

Þegar kemur að þáttum sem lúta að sakborningum og brotapolum þá vísaði lögregla marktækt oft málum til ríkissaksóknara þar sem sakborningar voru af erlendu þjóðerni en sá munur gæti að hluta skýrst af því að oftar voru minni tengsl á milli aðila í þeim málum og lögregla vísaði öllum málum til ríkissaksóknara þar sem aðilar voru ókunnugir. Aðrir þættir sem voru frábrugðnir í málum erlendra gerenda, og gætu haft áhrif að þessu leyti, voru til dæmis verknaðaraðferðir gerenda, mótspyrna brotþola og aðdragandi að broti. Sakborningar af erlendu þjóðerni beittu aðeins oft líkamlegri valdbeitingu heldur en íslenskir sakborningar. Brotþolar streittust einnig aðeins oft á móti í málum þar sem sakborningar voru erlendir og slíkum málum var oft vísað til ríkissaksóknara. Í þeim málum þar sem enginn undanfari var að brotinu var hlutfallslega oft um erlenda sakborninga að ræða en íslenska en slíkum málum var einnig oft vísað til ríkissaksóknara.

Einnig var málum marktækt oft vísað til ríkissaksóknara þar sem brotþoli skýrði frá því að hún hefði streist á móti sakborningi eða veitt sakborningi virka líkamlega mótspyrnu. Marktækur munur var jafnframt á afgreiðslu mála eftir því hvort sakborningur hafði veitt brotþola sýnilega áverka samkvæmt læknisvottorði eða ekki og þá hve mikla. Var málum þar sem brotþoli hafði hlotið töluverða eða meiriháttar áverka mun oft vísað til ríkissaksóknara en málum þar sem brotþoli hafði hlotið minni áverka. Í sjálfu nauðgunarlagaákvæðinu eru verknaðaraðferðir í forgrunni um það hvenær nauðgun telst framin og er þar fyrst nefnt að nauðgun sé samræði eða önnur kynferðismök náð fram með því að beita ofbeldi. Þá var málum þar sem brotþolar voru ekki með neina sýnilega áverka einnig mun oft vísað til ríkissaksóknara en málum þar sem minniháttar áverkar voru fyrir hendi en þar virðist sem aldur kunni að hafa áhrif. Meðalaldur í málum sem vísað var áfram þar sem engir sjáanlegir áverkar voru á brotþola var 17 ár en var 23 ár þar sem brotþolar voru með minniháttar áverka og 27 ár þar sem þær voru með meiriháttar áverka. Af þessu virðist sem sönnunarstaða í málum yngri brotþola, sér í lagi þar sem aldursmunur er mikill á milli aðila, teljist ekki endilega lakari þó sakborningur hafi ekki beitt miklu líkamlegu ofbeldi þegar hann braut gegn brotþola. Einnig hafði aldursmunur aðila áhrif en meðalaldursmunur á milli aðila var átta ár í málum sem vísað var til ríkissaksóknara en þrjú ár í málum þar sem lögregla hætti rannsókn.

Rökstuðningur ríkissaksóknara fyrir niðurfellingu mála var oftast margþættur, þ.e. nokkrar röksemdir voru reifaðar sem þóttu gefa ástæðu til að ætla að mál þætti ekki líklegt eða nægilegt til sakfellis fyrir dómi, sbr. 145. gr. sakamálalaga. Þau rök sem oftast voru nefnd voru að sakborningur hafi neitað sök og borið við samþykki brotþola fyrir kynmökum, að engin vitni voru að brotinu, að ekki voru

nægjanleg sönnunargögn fyrir hendi sem studdu við framburð brotþola og að framburði vitna bæri ekki saman um atvik. Fleiri þættir voru nokkuð oft nefndir til að mynda að um orð á móti orði væri að ræða, að ekki lægju fyrir gögn sem gætu upplýst um atvik máls og að brotþoli myndi atvik óljóst, að ósannað væri að brotþoli hefði ekki getað spornað við verknaðinum sökum ölvunar og óljóst hvenær eða hvernig brotþolar hlutu áverka. Einnig var nefnt að ósannað væri að sakborningur hefði beitt þvingun til að ná fram vilja sínum og að ósannað væri að ásetningur sakbornings hafi staðið til að fremja brot.

Þegar kannað var hvort munur væri á milli mála eftir því hvort að ríkissaksóknari felldi þau niður eða ákærði í þeim var munurinn marktækur um nokkur einkenni málanna. Munur var á málalokum eftir því hvort málin bárust lögreglu til rannsóknar sama dag og brotið átti sér stað eða síðar. Marktækt oftast var ákært í málum sem tilkynnt voru lögreglu samdægurs en í þeim málum sem tilkynnt voru síðar. Einnig kom í ljós marktækur munur á afgreiðslu mála eftir því hvort sakborningur sagðist hafa haft sáðfall við verknaðinn eða ekki. Þeir þættir við rannsókn mála sem rannsóknarniðurstöður leiða í ljós að höfðu áhrif á hvort gefin var út ákæra eða mál felld niður voru annarsvegar hve langur tími leið á milli þess að mál var tilkynnt til lögreglu og teknar voru skýrslur af sakborningum og hinsvegar hvort sakborningar voru handteknir eða ekki. Meðalfjöldi daga sem leið á milli þess að mál barst lögreglu og tekin var skýrsla af sakborningi var átta dagar í málum þar sem ákæra var gefin út en 34 dagar í málum sem felld voru niður, og var munurinn marktækur. Það virðist því hafa áhrif á framgang mála hversu skjótt lögregla fær þau til rannsóknar eftir að þau eru framin. Ríkissaksóknari gaf marktækt oftast út ákæru í málum þar sem sakborningur var handtekinn en þeim málum var einnig marktækt oftast vísað til ríkissaksóknara af lögreglu. Þegar kannaður var tíminn á milli þess að mál var tilkynnt til lögreglu og handtöku má sjá að í langflestum þessara mála var sakborningur handtekinn samdægurs. Þá var marktækt oftast gefin út ákæra í málum þar sem brotþoli hafði gengist undir réttarlæknisfræðilega skoðun og í málum þar sem brotþoli hafði leitað til sálfræðings í kjölfar brotsins.

Hvað varðar þætti sem lúta að sakborningum og brotþolum þá hafði aldur sakborninga og aldursmunur brotþola og sakborninga áhrif. Meðalaldur sakborninga í málum sem felld voru niður var 26 ár en var aftur á móti 33 ár í þeim málum þar sem ákæra var gefin út og var munurinn marktækur. Einnig má geta þess að meðalaldursmunur á milli brotþola og sakborninga var 11 ár í þeim málum sem leiddi til ákæru en 7 ár í málum sem felld voru niður, þó þessi munur hafi ekki verið marktækur. Einnig var marktækt oftast gefin út ákæra í málum þar sem sakborningur átti við geðræn eða félagsleg vandamál að stríða og/eða átti við áfengis eða vímuefnavanda að stríða en aldur þeirra virðist hafa samverkandi áhrif á þann þátt. Þegar kemur að einkennum mála er varða brotþola leiða niðurstöður í ljós að mál þar sem brotþoli var undir áhrifum áfengis eða annarra vímuefna þegar hið kærða brot var

framið voru marktækt oftari felld niður, sem að einhverju leyti helst í hendur við að þegar brotapolar, sakborningar og vitni eru undir áfengisáhrifum verða framburðir óskýrari.